

Türkiye’de Toplumsal Yapıda ve Eğitim Alanında Yaşanan Yeni Muhafazakâr Dönüşümün Tarihsel ve Toplumsal Temelleri Üzerine

Tarık Soydan, Ankara Üniversitesi EBF, e-posta: soydantarik@yahoo.com.

Özet

Osmanlı -Türk modernleşmesinin ve bu süreçte gerçekleştirilen eğitsel reformun toplumsal değeri, söz konusu değişikliklerin gerçekleştiği toplumsal düzen, reformlar sürecinde Dünya sistemi ile kurulan ilişkilerin niteliği ve seyri, tercih edilen birikim rejimi ve geliştirilen kamu politikaları ile egemenlik ilişkilerinin niteliği ve egemenlik sisteminin meşruluk kaynakları üzerinden çözümlenebilir. Bu açıdan, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne, mülkiyet ilişkilerinde ötsel olarak bir değişiklik gerçekleştirmeksizin Batı benzeri bir toplumsal düzen ve siyasal sistem inşa etmenin koşullarını yaratarak egemenlik sistemini tahkim etme düşüncesi ve pratiklerinin süreklilik taşıdığı, bu yönelimse bir yanıla dünya kapitalizmine eşitsiz eklemelenmenin handikaplarını süreklileştirdiği; diğeri yanıla da halkın geniş yığınlarının çıkarına olabilecek toplumsal reformları sınırladığı söylenebilir.

Konuya eğitim açısından bakıldığında ise Osmanlı’nın yarı-sömürge olarak dünya ekonomisine eşitsiz eklenmesinin belirlediği zeminde, önce sistemi restore etmek, sonra da Batılı tarzda yeni bir sistem kurmak için işlevsel bir araç olarak görülen eğitimin, mülkiyet düzeninin ve egemenlik sisteminin özellikleri ile birlikte bağımlılık ilişkilerinin şekillendirdiği handikapları bünyesinde taşıdığı söylenebilir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen toplumsal ve eğitsel reformlar yeni bir üretim tarzı ve toplumsal ilişkiler evreni yaratmaya dönük olmadıkları için bu olguyu ötsel olarak değiştirmemiş; Cumhuriyet döneminde eğitim, asıl olarak laiklikle bağıntılı şekilde milliyetçi bir eksenle Türk milleti inşa etmenin işlevsel aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan, eğitime egemenlik sisteminin yeniden üretimiyle sınırlı bir işlev tanınması, toplumu özgürleştirici eğitsel pratiklerin sınırlı kalmasını beraberinde getirdiği gibi, Cumhuriyet döneminde, Osmanlı’da olduğu gibi geçimsel düzenin yükünü üzerinde taşıyan köylü ve diğeri emekçi kitleler için erişilebilir, kitlesel, nitelikli ve ‘özgürleştirici’ bir eğitim gerçekleştirilememiştir.

Anahtar Sözcükler: Modernleşme, toplumsal değişme, laiklik, uluslaşma, eğitim reformu.

Upon The Historical and Social Foundations of the neo-Conservative Transformation in the Social Structure and Education of Turkey

Abstract

The social value of the Ottoman-Turkish modernization and the educational reform that had taken place in this process can be discussed from the aspects such as the social order in which those reforms had occurred, the nature and course of relations with the World System, the nature of preferred accumulation regime, public policies developed and sovereignty relations, and the legitimacy references of sovereignty system. In passing from the Ottoman State to the Republic of Turkey, without any essential change in the property relations, the idea and practices of solidifying the sovereignty system by creating the conditions for building a quasi-Western social order and political system have been persistent. This orientation has perpetuated, on the one hand, the handicaps of the unequal integration to the world capitalism, and has restrained the social reforms that would be for large mass of people's benefit, on the other.

In the process of Ottoman modernization, on the ground of Ottoman's unequal integration to the world economy as a semi-colony, taken first as a functional means to restore the system, and then to build a new system in a Western-oriented style, education had embodied handicaps structured by the characteristics of property order and sovereignty system along with the dependency relationships. Reforms of the Republican Era didnot change this fact inherently, due to the fact that they had not aim at creating a new production mode and a new social relations universe; in this period education was used as a functional tool to construct a Turkish nation on a nationalist axis, actually related also with laicism. Education's limited role of reproduction of sovereignty of system brought about limited emancipating educational practices; in the Republican era, as well as in the Ottoman one, an accessible, mass, qualified and "emancipating" education for the peasants and other working masses who carry the burden of subsistence order.

Keywords: Modernization, social change, laicism, nationalization, education reform.

Giriş

Günümüz Türkiye'sinde küresel sistemin dinamikleriyle birlikte somutluk ve anlam kazanan kapsamlı bir yeniden yapılandırma süreci yaşanmakta ve bu süreçte siyasal sistemi oluşturan yapı ve dinamikler, çeşitli toplumsal yapılar ve kurumlar, egemen toplumsal sistemin meşruluk kaynakları ve toplumsal yaşamın farklı bir dizi kertesini dönüştürme uğratılmaktadır.

Yaşanan dönüşüm bir yönü ile 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ve ardından gelen 12 Eylül darbesiyle birlikte, küreselleşen kapitalizme yeni bir birikim rejimi

tercihiyle eklemlenmeye başlayan Türkiye’de mali alandan başlayan ve zamanla kamu alanının tümünü içine alacak şekilde genişleyen yeniden yapılandırma sürecinin devamıdır. Diğer yönü ile yeni muhafazakâr politikaların yaygınlaşması ve ulus devlet yapısının sorgulanması dolayısıyla Türk modernleşmesinin temel öncüllerinde bir kırılma yaşandığı düşünülen bir süreçtir.

Türkiye’de yeni liberal politikaların bütünsel olarak uygulandığı 2000’li yıllarda iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi, köklü ekonomik, toplumsal ve siyasal reformların¹ yapıldığı, toplumsal değişimin hızlandığı ve eğitim sisteminde amaç, yapı ve işleyiş boyutları ile önemli değişikliklerin gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemde eğitim alanında büyük alt yapı yatırımları gerçekleştirilmiş; mali ve teknik ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak aynı dönemde, eğitim alanı küresel referanslar ve yeni liberal/yeni muhafazakâr politikalar aracılığıyla yapısal bir dönüşüme uğratılmıştır.²

Türkiye’de yaşanan dönüşümün, kabaca son on yıllık zaman dilimi ile sınırlı ‘yeni’ halkasının siyasal ve toplumsal anlamına dair bir dizi farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlar arasında öne çıkan ve süreci asıl olarak belirleyen liberal ve/veya yeni muhafazakâr yaklaşım(lar) açısından yeniden yapılandırma süreci, dünya kapitalizminin yeni küreselleşme atağına -bir başka ifade ile- yeni dünya düzenine uyarlanarak ekonomik olarak gelişmek, sivil ve askeri bürokrasinin vesayetinden kurtulmak suretiyle siyasal olarak serbestleşmek ve resmi ideolojinin ‘dar’, ‘otoriter’, ‘seçkinci’, ‘laikçi’ referanslarından arınarak özgürleşmek anlamına gelmektedir.

Bu yaklaşım(lar) açısından, kamusal hizmet sorumluluğu güvenlik sağlama ve yargılama işlevlerine indirgenmiş; küçük ama etkin bir devlet ile rasyonel aklın yönlendiriciliği ile hareket eden, bu açıdan modern olduğu kadar gelenek, görenek ve inançlarına bağlı (‘daha Müslüman’)³ bir toplum arasında, piyasa ilişkilerini ve kadim muhafazakâr değerleri merkeze alan yeni bir sözleşme yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla “muasır medeniyetler seviyesine erişme” hedefinin Kemalist versiyonu miadını doldurmuş; ancak Türk modernleşmesi bitmemiş; aksine devlet ve toplum ilişkilerinin yeniden ele alınması ve siyasal ve toplumsal sistemin demokratikleştirilmesi ile Türkiye’ye özgü ideal bir biçim kazanmaya başlamıştır.⁴

Süreçte, egemenlik sistemi açısından restorasyon özlemini temsil eden kesimlerin yaklaşımına göre ise söz konusu yeniden yapılandırma süreci, bir yanılla Türk modernleşmesinin sona ermesi, çağdaşlaşmanın karşısında vaktiyle yenilgiye uğratılmış olan geleneksel toplumsal kurum, kural ve değerlerin yeniden yükselişe geçmesi, diğer bir yanılla da “ülkesi ve milletiyle bölünmez

bir bütünlük oluşturan” Türk ulus-devletinin emperyalist sistemin himayesi ve desteği ile güç kazanan ayrılıkçı ve/veya federalist eğilimler/hareketler tarafından tehdit edilmesi anlamına gelmektedir.

Tüm bu süreç ve tartışmalar içinde, Osmanlı-Türk modernleşmesine ilişkin bir dizi önemli soru ve sorun gündeme gelmektedir. Bir kere başlangıcı Lale Devri İslahatlarına kadar götürülebilecek olan, Meşrutiyet ve Cumhuriyet’le birlikte köktenci bir tarzda gelişen Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecine ne olmuştur? Bir başka ifade ile geleneksel toplum yapısının referans çerçevesini değiştirmeye, din ve gelenek yerine Batılı, akılcı değerleri geçirmeye, pozitif bilimlerin rehberliğinde yeni bir toplumsal kültür oluşturmaya, dolayısıyla toplumda ve devlet yapısında laikleşmeye, ulusçu bir siyasallaşma süreci şekillendirmeye, türdeş kültürel ve toplumsal öğelerin biraradalığına dayanan bir ulus-devlet inşa etmeye yönelik Türk modernleşmesi sürecinde nasıl olmuştur da bir yandan yeni muhafazakâr politikaların diğer yandan ulus-devlet yapısını tehdit eden siyasal eğilim ve hareketlerin toplumsal ve siyasal ağırlığını arttırdığı bir tarihsel döneme gelinmiştir.

Yaşanan süreç, Dubiel’in (1998) dünya genelindeki değişime ilişkin olarak dile getirdiği burjuva modernliğin dönüşümü ve yeni muhafazakâr bir biçim alması ile mi bağlantılıdır?⁵ Eğer böyle ise burjuva modernleşmesinin tarihsel ve toplumsal değeri ve sınırlılıkları nelerdir? Burjuva modernliğin dönüşmesi tartışmaları bir yana, Türkiye’de yaşanan dönüşümün Türk modernleşmesinin gelişimindeki handikaplarla bağı olduğu söylenebilir mi? Bu açıdan Türk modernleşmesi süreci nasıl ele alınabilir?

Genel olarak modernleşmeye ve Türk modernleşmesine ne olmuştur sorusu ile birlikte, Aydınlanma Dönemi öncesinin, Kant’ın ifadesi ile ergin olmamış insanlarını, kendi kaderlerinin belirleyici özneleri ve modern devlet yapıları karşısında hak ve yükümlülük sahibi yurttaşlar haline getirmenin önemli aracı olan dinin ve geleneğin ağırlığını toplumlar üzerinden çekip atma yönündeki toplumsal seferberliğin gerçekleştiği asıl zemini oluşturan eğitim sistemlerine ne olmuştur? Cumhuriyet dönemi radikal reformları ile laik ve ulusçu bir ideolojik yaklaşımla şekillendirilen, bir yandan “muasır medeniyetleri” referans alan; diğer bir yandan geçmişin geleneksel mirasını reddederek kendine önce Doğu’nun uzak diyarlarından sonra Anadolu’nun uzak tarihinden yeni bir tereke edinme kaygısıyla hareket eden Cumhuriyet’in, kendini toplumsal olarak gerçekleştirmeyi hedeflediği eğitim sistemi, nasıl olmuştur da geçmişin geleneksel mirasıyla linkler kurmaya başlamış ve zamanla onun modern toplumsal uzantısı olmaya yönelik bir dönüşüme uğramıştır?⁶

Tüm bu soruların yanıtları, Batı merkezli kapitalist sisteme eklenerek modernleşen (ve/veya modernleşerek kapitalistleşen) Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde ve Cumhuriyet dönemi ekonomik, toplumsal, siyasal ve eğitsel politikalarında aranabilir. Söz konusu arayışta, Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinin, ekonomik, toplumsal ve küresel dinamiklerinin, tarihsel zaman içinde geçirdiği safhaların, içerdiği kopuş ve süreklilik öğelerinin, taşıdığı handikapların ele alınması ve bu süreçte eğitim sisteminin belirleniminin ve işlevinin çözümlenmesi gerekir.

Büyük Alman filozofu Nietzsche gerçekliğin bilgisine ulaşmanın epistemolojik bir sorun değil ontolojik bir sorun olduğunu iddia eder. Nietzsche'ye göre, bir inceleme nesnesinin bilgisine ulaşmak için elverişli metodolojik araçlar kullanmaktan ziyade o nesnenin bilgisine ulaşmaya hazır ya da uygun bir varoluşsal duruşa sahip olmak, "gerçekliğin bilgisine katlanabilmek" kritik bir önem taşır. Bu çalışmada tarihsel materyalist yöntemin ötesinde bir metodolojik yaklaşım kullanılmadığı gibi, Osmanlı - Türk modernleşmesinin farklı boyutlarına ilişkin "bilinmeyen" olgular da keşfedilmiş değildir. Yalnızca araştırmacı, kendini popüler tarihsel ve aktüel konumlanışların ve tartışmaların ötesine koymayı ve gerçekliğin bilgisine olabildiğince 'katlanmayı' denemiştir.

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal değişme ve eğitim dinamikleri ele alınmış ve Türkiye'de günümüzde yaşanan toplumsal, siyasal ve eğitsel dönüşümün köklerinin Osmanlı'nın son dönemindeki ve Cumhuriyet'in, kabaca 1940'lı yıllara kadar olan dönemindeki politikalarda bulunabileceği iddia edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı'nın yarı sömürgeleşmiş bir Çevre birimi olarak Batı sistemine eklenmesi sürecinde yaşadığı toplumsal değişim farklı boyutları ile özetlenmiş; ikinci bölümünde, 1940'lı yıllara kadarki Cumhuriyet dönemi, ekonomik, toplumsal, siyasal ve eğitsel boyutları ile ele alınmış ve çalışmanın son bölümünde sonuç yargılarına yer verilmiştir.

Osmanlı Mirası

Osmanlı'dan Türkiye'ye, yarı sömürgeleşmiş bir ekonomik yapı, demografik göstergelerde ciddi değişiklikler, yönetsel alanda genel bir gerilik ve çöküş ile düşünsel alanda farklı ekonomik, siyasal ve eğitsel düşüncelerin öne çıktığı bir arayış miras kalmıştır. Bu bölümde Osmanlı son dönemindeki ekonomik yapı, demografik göstergeler ve toplumsal/siyasal düşünceler ile eğitsel politikalar özetlenmiştir.

Osmanlı'nın Çevreleşmesi Süreci ve Sonuçları

Osmanlı İmparatorluğu yaşadığı askeri ve idari sorunlar nedeniyle yenileşme reformlarına girişirken ve 19. Yüzyıl ortalarından itibaren belirgin bir şekilde

Batı kapitalizmine eklemlenirken bu süreç zaman içinde hem devletin (ve bir ölçüde toplumun) modernleşmesine hem de yarı sömürge bir devlet ve toplum yapısı oluşmasına neden olmuştur. Yani yenileşme reformlarının bir boyutunu Osmanlı egemenlik sisteminin modern temellerde yeniden inşası ve/veya tahkimi diğer boyutunu ise Osmanlı'nın Batı karşısındaki bağımlılığının gelişimi ve bunun toplumsal sonuçları oluşturmuştur.

Osmanlı'nın çevreleşme sürecini başlatan dinamik Batı'da kapitalizmin ortaya çıkması ve gelişmesidir. Henüz ortaya çıkışından itibaren kapitalizm, bir dünya sistemi olarak gelişme ve şekillenme eğilimi göstermiştir. Batı Avrupa'da kapitalizmin doğuşu ve gelişimi dünyanın diğer bölgelerinde, hem kapitalizme geçişin niteliğini ve ritmini etkilemiş hem de sömürgecilik ve ticaret aracılığıyla yeni ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulların oluşmasına kaynaklık etmiştir. Kapitalizmin sanayi devrimleri ile bir sıçrama yaptığı dönemde, pre-kapitalist toplumsal formasyonlar çevreleşerek Batı merkezli ekonomik sisteme sömürge ve yarı sömürge olarak eklemlenmiştir (Pamuk, 1999 ; 2005).

Dünya kapitalist sistemine hiyerarşik olarak eklemlenmenin bu biçimleri ise söz konusu formasyonların ekonomik ve toplumsal gelişme süreçleri açısından önemli sonuçlar yaratmış ve azgelişmişlik olgusunu şekillendirmiştir. Bu açıdan azgelişmişlik, kapitalizm, eşitsiz gelişme dinamiğinin etkisiyle, tek tek ülkelerde ve ülkeler arasında bir dizi eşitsizliği koruyarak, yeni formlarda geliştirerek ve yeni eşitsizlikler yaratarak yol alırken, kapitalizmin ilk ortaya çıktığı ve geliştiği Batılı ülkeler ile pre-kapitalist toplumsal formasyonlar arasındaki eşitsiz ilişkilerin bir sonucudur (Savran, 1987).

Osmanlı toplumsal formasyonu 17. Yüzyıldan itibaren bir dizi iç ve dış faktör dolayısıyla krize girmiş ve değişime zorlanmıştır. Osmanlı'nın klasik dönemde sahip olduğu düzen, devlet güçlü olduğu ve merkezîyetçiliği sağlayabildiği sürece iyi işlemiş ve kapitalistleşme yönünde bir ihtiyaç ya da itilim de doğmamıştır. Ancak "nizam-ı alem" olarak görülen düzen, coğrafi keşifler sonucu ticaret yollarının değişmesi ve gitgide güçlenen Batı karşısında fetih olanaklarının hızla kapanması gibi nedenlerden dolayı hızla bozulmaya başlamıştır (Eroğul, 2009). Klasik Osmanlı toplumsal formasyonunun "haraca dayalı" niteliği üzerinden bu tür toplumlardaki merkez ile çevre arasındaki gerilim, bir başka ifade ile merkezi devlet iktidarı ile merkez kaç güçler arasındaki ilişki ve kapitalizmin bir dünya sistemi olarak gelişimi sürecinin yarattığı ekonomik, siyasal ve askeri gelişmeler Osmanlı'nın krizini açıklayan dinamiklerdir (Başkaya, 1999).

Osmanlı'nın çevreleşme ya da yarı-sömürgeleşme süreci, kapitalizmin tarihinde, bitiş ve başlangıç dönemleri birbirine geçen, iki aşama içinde gerçekleşmiştir.

Bunlar, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ve 1870'lerde hızını yitiren serbest rekabetçi kapitalizm aşaması ve 1860'larda belli belirsiz ortaya çıktığı görülen, 1873 büyük dünya bunalımından sonra belirginleşip, 1900-1903 bunalımıyla yaygınlaşan tekeli kapitalizm, yani emperyalizm aşamasıdır (Kurmuş, 1982). Batı kapitalizmi sanayi devrimi ile bir sıçrama yaptığı dönemde Osmanlı ile Batı arasındaki ekonomik ilişkiler asıl olarak ticaret üzerinden gelişmiş ve bu ticaret "eşitsiz mübadele" niteliği göstermiştir. Kapitalizmin tekeli bir aşamaya evrildiği dönemde ise ticaret yanında sermaye ihracı ön plana çıkmış, borçlanma mekanizmasının sağladığı olanaklarla birlikte, Osmanlı toplumsal formasyonu ekonomik, toplumsal ve siyasal düzeylerde Batı sistemine uyarlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çevreleşmesi ve/veya yarı sömürge niteliğinde az gelişmiş bir toplumsal formasyon haline gelmesi süreci ile Osmanlı modernleşmesi arasında doğrudan bir bağ olduğu söylenebilir. Bu açıdan, söz konusu olan "yarı sömürgeleşme ve modernleşme" şeklinde iki paralel süreç değil, "yarı sömürgeleşerek modernleşmek ve modernleşerek yarı sömürgeleşmek" şeklinde tek, bütünsel ve diyalektik bir süreçtir. Yani, modernleşme reformlarının bir boyutunu Osmanlı egemenlik sisteminin modern temellerde yeniden inşası ve/veya tahkimi diğer boyutunu ise Osmanlı'nın Batı karşısındaki bağımlılığının gelişimi ve bunun toplumsal sonuçları oluştururken, modernleşme reformları ile Osmanlı'nın Batı kapitalist sistemine eşitsiz eklemlenmesi arasında, 1838 Balta Limanı Anlaşması ve bunu izleyen diğer ticaret anlaşmaları ile Osmanlı modernleşmesinde önemli bir yeri olan Tanzimat ve Islahat Fermanları arasındaki ilişki türünden yakın bir ilişki olmuştur.⁷

Osmanlı çevreleşmesinin tamamlandığı Yirminci Yüzyılın başında Osmanlı ekonomisinin genel görünümüne bakıldığında, öncelikle Batı kapitalizmine eşitsiz olarak eklemlenmenin yarattığı bağımlı yapı ve gelişme özellikleri üzerinde durulmalıdır ki bunlar aslında Osmanlı'nın az gelişmişliğinin hem önemli nedenlerini hem de göstergelerini oluşturmuştur.

Osmanlı'da Batı'ya eşitsiz eklemlenme sürecinin gelişimi ile birlikte, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sanayi ürünleri ithalatçısı olan bir ekonomik yapı şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı'nın son döneminde yabancı sermayenin ülke ekonomisindeki ağırlığı ciddi boyutlara ulaşmıştır (Boratav, 2003: 20). Öte yandan, Osmanlı'nın dünya kapitalizmine eklemlenme süreciyle bağıntılı siyasal politikaların bir sonucu olarak değerlendirilebilecek uzun süren ve başarısız olunan savaşlarla birlikte, var olduğu kadarıyla, ülke ekonomisi ciddi bir yıkıma sürüklenmiştir.

Soydan T (2013). Türkiye'de Toplumsal Yapıda ve Eğitim Alanında Yaşanan Yeni Muhafazakar Dönüşümün Tarihsel ve Toplumsal Temelleri Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 37(2), 7-51.

Demografik Değişiklikler

Osmanlı'da I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde, çok etnikli ve çok dinli yapı korunmakta, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, bu durum aynı zamanda ekonomik ve toplumsal bir işbölümünü/konumlanmayı yansıtmayı sürdürmektedir. Rumlar ve Ermeniler daha çok şehirlerde yaşamakta ve tarım dışı sektörlerde yoğunlaşmakta, Müslümanlarsa kentlerden ziyade kırsal alanlarda yaşamakta ve ağırlıklı tarımla uğraşmaktadır. Gayrimüslim Osmanlı tebaası imparatorluğun iç ve dış ticaretinde, madencilik ve sanayi sektörlerinde, Müslüman Osmanlı tebaasına göre ağırlıklı bir yer tutmaktadır (Tezel, 1986: 88, 89).

Osmanlı'nın son yıllarında, uzun süren savaşlar, kaybedilen topraklar, mübadeleler ve iç çatışmalar nedeniyle nüfusta önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Osmanlı'da nüfus, Türkiye'nin 1923 sınırları baz alındığında, 1914 yılında 16.3 milyon, 1923 yılında ise 11-12 milyon civarında tahmin edilirken⁸ 1927 yılında 13.6 milyon olarak tespit edilmiştir (Çavdar,1985: 1553). 1914-1927 yılları arasında nüfusta gerçekleşen azalma oranı %17'dir ve bu oran savaşa giren devletler arasındaki en büyük düşüş oranıdır (Tezel, 1986: 88).

Nüfusta gerçekleşen değişikliklerin önemli bir boyutu nüfusun azalmış olmasıdır. Bu durumun önemli nedeni ise savaşlarda yaşanan insan kaybıdır. Osmanlı devleti ihtiyaç duyduğu askerin çoğunu yıllarca Anadolu köylüsünden toplamış ve dolayısıyla uzun süren savaşlarda yaşanan büyük insan kaybı Anadolu'nun nüfus istatistiklerine yansımıştır (Zürcher, 2006: 238). Nüfusta gerçekleşen değişikliklerin diğer bir boyutu büyük toprak kayıplarıdır. 20. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı geniş topraklar kaybetmeye başlamıştır. Öyle ki; Yirminci Yüzyılın başında Trablusgarp, Suriye, Irak, Hicaz, Yemen, Lübnan, Filistin, Ürdün ve büyük bir bölümü ile Rumeli gibi geniş topraklar artık Osmanlı ülkesi içinde değildir. Büyük toprak kayıpları ekonomik olarak da önemli kayıplar anlamına gelmiştir. Örneğin, Osmanlı sanayisinin büyük ve ağırlıklı bölümünün konumlandığı Rumeli'nin (özellikle Selanik'in) kaybedilmiş olması oldukça önemlidir. Zira Rumeli yetişkin işgücü kaynağı açısından da ağırlığı olan bir bölge niteliğindedir (Çavdar, 1985: 1048).

Osmanlı son döneminde nüfusta gerçekleşen değişikliklerin bir diğer önemli boyutu iç çatışmalar ve nüfus mübadeleleridir. İttihat ve Terakki döneminde yaşanan 'Ermeni Tehciri', yeni devletin kurulma sürecinde gerçekleştirilen mübadeleler ve çeşitli iç çatışmalarda yaşanan insan kayıpları sonucunda Anadolu'nun nüfusu ve bu nüfusun etnik, dinsel ve beşeri özellikleri değişime uğramıştır. Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni kırımını ile birlikte aynı dönemde ve savaş sonrasında Ermeni tehciri nedeniyle Anadolu'dan yüz binlerce Ermeni

Rusya (daha sonra Sovyetler Birliği), Fransa ve ABD gibi ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Lozan Antlaşması hükümleri gereğince, İstanbul dışında kalan Anadolu topraklarından yaklaşık 900 bin – 1 milyon Rum Ortodoks, Batı Trakya'daki nüfus hariç olmak üzere, Yunanistan'daki yaklaşık 400 bin Müslüman'la mübadele edilmiştir. Dolayısıyla, 1923 yılına gelindiğinde Anadolu'daki Hıristiyan nüfus büyük ölçüde gitmiştir. Öyle ki; Ermeni cemaatinin nüfusu 65 bine, Rum cemaatininki ise 120 bine inmiştir. Savaşlar öncesinde yüzde 80'i Müslüman olan Anadolu'nun şimdi yaklaşık yüzde 98'i Müslüman'dır. Konuşulan dil açısından bakıldığında ise Anadolu'da yalnızca iki büyük ulusal ve/veya etnik topluluk kalmıştır: Türkler ve Kürtler (Zürcher, 2006: 239, 240).

Düşünce Hareketleri

Osmanlı'da II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde egemenlik sisteminin korunması ve sürdürülmesi açısından önemli riskler ortaya çıkmıştır. Yarı sömürgeleşmiş toplumsal ve ekonomik yapı temel bir risk öğesi iken dünyada yaşanan ekonomik krizin emperyalist ülkeleri yeni bir paylaşım mücadelesine sevk etmesi ve bu mücadelenin askeri biçimler almaya başlayarak Osmanlı topraklarını içine alacak şekilde genişlemesi egemenlik sisteminin tahkimine dönük çabaları ivmelendirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ve/veya önceden varolan ancak dönemin özelliklerine göre yeniden biçimlenen düşünce hareketleri bu çabaların bir boyutu olarak değerlendirilebilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldiğinde, adına uygun şekilde Osmanlı birliğini sağlamayı (İttihat) ve bu birliği, ağdaş uygarlığın eğitim ve teknik araçlarıyla donanarak ilerletmeyi (terakki) amaçlamıştır. Birliği sağlamak için, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün 'millet'lerin, kimilerine göre uzlaşması (ittifak), kimilerine göre ise birleşmesi (ittihat) gerekmektedir. İlerleme içinse geriliğin nedenlerini oluşturduğu düşünülen siyasal rejimin değeristirilmesine ihtiyaç vardır. Öte yandan, Batı'nın ülke üzerindeki ekonomik etkisini dengeleyebilmek üzere ekonomik alanda hızla gelişebilmek için, ya bireylerin özel girişimlerinin ekonomik hayatı canlandırması (serbesti) ya da devletin ekonomik kalkınma işlevini üstlenmesi ve desteklemesi (milli iktisat) gerekmektedir. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için, ülkedeki 'millet'lerin ayrılıkçı eğilimlerinin engellenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası düzende bütünlüğünün güvence altına alınmış olması ve devlet ve din ilişkilerinin yeni bir düzene oturtulması gerekmektedir (Berkes, 2007: 405, 406).

Berkes'in çerçevesini çizdiği bu koşullarda öne çıkan düşünce akımları Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olmuştur. Osmanlı egemenlik ideolojisinin belirlenmesi tartışmasında, Zürcher'in (2006) ifadesi ile "gerekli ya da kabul edilebilir Batılılaşma lsnn ne olduğu ve Osmanlı devletiyle özdeşleşme

ve bağıllıkta neyin esas alınması gerektiği” sorularına yanıt aranmıştır. Sorun egemenlik sisteminin korunması ve sürdürülebilmesi için Batılı kurum, kural ve değerlerin hangi kısmının, nasıl ve hangi ölçülerde alınacağını belirlemesidir.

1908 yılından İttihat ve Terakki'nin ikinci iktidar döneminin başladığı 1913 yılına kadar Osmanlılık devletin resmi ideolojisi olmuştur. Osmanlılık, Sonraki yıllarda tümüyle bir kenara bırakılmamakla birlikte, Hıristiyan Osmanlı halklarının birçoğunun kaderlerini Osmanlı'nın kaderinden ayırdıkları, Arnavutlar gibi bazı Müslüman halkların kendi etnik/kültürel kimliklerini Osmanlı kimliğine tercih ettikleri bir süreçte etkisini yitirmiştir. Aslında İttihat Terakki Cemiyeti de bu gelişmelerden önce Türk milliyetçiliğine dönük güçlü bir damar taşımaktadır. Ancak Cemiyet, İmparatorluk topraklarının önemli bir kısmından vazgeçmeksizin Osmanlılık ideolojisinden vazgeçemeyeceğini bildiği için açıkça Türkçü yaklaşımları gündeme getirememektedir (Zürcher, 2006: 188,189).

Dönemin diğer öne çıkan düşünce hareketi olan İslamcılık, aslında, 1840'lardan itibaren genel bir Müslüman'ca tepki olarak şekilsiz fakat ısrarlı bir arka plan unsuru olarak belirmiştir. İslamcıların düşüncelerinin odak noktası, Osmanlıların Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başladıkları ve şeriatın uzaklaştıkları savı olmuştur. İslamcılara göre, Osmanlı İslami benliğine dönmeli, şeriat kurallarının toplumsal alandaki geçerliği yeniden güçlendirilmelidir ki ülke içinde bulunduğu bunalımdan kurtulabilsin (Mardin, 1991).

Meşrutiyet döneminde öne çıkan düşünce akımları içinde en etkili olanı farklı versiyonları ile Türk milliyetçiliği olmuştur. Türk milliyetçiliği çok dilli, dinli ve milletli Osmanlı'da görece olarak geç ortaya çıkmış bir düşünce akımıdır. Zira, bu düşünce akımının, egemenlik sisteminin bütünlüğü ve sürekliliği açısından, Osmanlı son dönemindeki gelişmelere kadar çözücü ve dağıtıcı bir işlev görebileceği düşünülmüştür. Öte yandan, İslamiyet'in ümmetçi bir yaklaşıma sahip olmasının da Türk milliyetçiliğinin geç ortaya çıkmasına neden olan bir etmen olduğu söylenebilir. Osmanlı'da İslamiyet'in yüzyıllardır hem politik hem de toplumsal kimliği belirleyen önemli bir öğe olduğu düşünüldüğünde ümmeti bölebilecek din dışı bir ideolojik yaklaşımın benimsenmesinin zor olduğu açıktır.

Bir başka açıdan Türk milliyetçiliğinin geç ortaya çıkmasında Osmanlı hanedanının, genel olarak etnisiteye, bu arada Anadolu'daki halkın büyük bir kısmını oluşturan Türk etnisitesine yabancılaşmış olması da bir etmen olarak değerlendirilebilir. Zira, İmparatorluk yaklaşımı etnik kimliklere yabancılaşmak durumundadır (Başkaya, 1999). Dolayısıyla Osmanlı'da Türk etnik topluluğu devleti belirleyecek bir nitelik taşımamış, hatta “Türk” kavramının kırsal gerilikle ve cahillikle özdeş olarak kullanıldığı olmuştur (Kushner, 1979: 29).

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkıp güçlenmesi devlet eksenli olarak gelişmiş ve Türk milliyetçiliğinin gelişiminde, 20. Yüzyıl başında iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Asker ve sivil bürokrasinin oluşturduğu, kapsamı teritoryal ve siyasi nitelikte olan bir devlet vatanseverliği bir yanda; aydınlar ve bir burjuvazi çekirdeği içinde kendini ifade eden, etnik ve kültürel bir ulusal kimlik anlayışına dayanan, henüz kesin şeklini almamış bir Türk milliyetçiliği diğer yanda. Bu iki akım zaman içinde eklenenecektir. Ancak bu eklenme kısa zamanda ve kolayca gerçekleşmeyecektir. Egemenlik sisteminin bir bütün olarak korunması düşüncesi bu konuda belirleyici olacaktır (Georgeon, 2000: 17).

Osmanlı'nın yaşadığı travmatik toprak kayıpları İttihat ve Terakki döneminde Türk milliyetçiliğinin gelişimini ivmelemiştir. 1. Dünya Savaşı'na doğru gidilen süreçte, Osmanlı Balkanlar'daki toprakları yanında Kuzey Afrika'daki topraklarının tümünü ve Orta Doğu'daki topraklarının bir kısmını çok kısa süre içinde kaybetmiştir (Ahmad, 1995). Travmatik toprak kayıplarının yaşandığı süreçte İttihatçı hükümet içeride milliyetçi politikalara yönelmiştir. Bu dönemde "iktisadi Türkçülük" olarak isimlendirilebilecek ekonomik ve siyasal kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Amacı, bir Türk kapitalist sınıfı geliştirmek, Türkleri iktisadi faaliyetlere sokmak, şirketler, bankalar, kooperatifler örgütlemek olan ekonomi politikaları 1914'de kapitülasyonların kaldırılması ile uygulanmaya başlanmıştır (Akşin, 2001: 417).

1915'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu kanun ile fabrikalarda çalışan işçi ve memurların, ülkede bulunmayan bir uzmanlık söz konusu olmadıkça mutlaka Osmanlı vatandaşı olmaları zorunluluğun getirilmesi, 23 Mart 1916'da çıkarılan bir kanunla şirketlerin yapacakları tüm işlemleri Türkçe yapmalarının zorunlu kılınması ve 1917'de hisselerini yalnızca Osmanlıların alabileceği İtibar-i Milli Bankası'nın kurulması, İttihat ve Terakki'nin iktisadi Türkçülük anlayışından kaynaklanan uygulamalardır (Akşin, 2001: 421).

Osmanlı son döneminde Türk milliyetçiliğini daha iyi anlayabilmek için bu konuda öne çıkan iki düşünür üzerinde durulabilir. Bunlardan birincisi Osmanlı'da etkin olan Rusya çıkışlı Türkçülerden Yusuf Akçura, diğeri ise Meşrutiyet dönemi politikalarını olduğu gibi Cumhuriyet dönemi politikalarını da doğrudan etkilemiş olan Ziya Gökalp'tir.

"Üç Tarz-ı Siyaset" başlığını taşıyan makalesinde Akçura, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük yaklaşımlarını birbirleriyle karşılaştırarak tartışmış ve Türkçülüğü savunmuştur. Akçura'ya (2005) göre,

Osmanlı ülkelerinde, garpten feyz alarak kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip (ebaucher) edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı hükümetine tabi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı Milleti vücuda getirmek. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarında olmasından yararlanarak bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin Panislamisme dedikleri); üçüncüsü ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek.

Akçura'ya göre Osmanlılık düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslim ve gayrimüslim tebaaya aynı siyasi hakları tanıyarak ve "fikirlerce ve dince tam bir serbesti" vererek bir Osmanlı milleti yaratmayı hedefleyen ve böylelikle "Devleti Aliyye-i Osmaniye'yi" muhafaza etmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak II. Mahmut döneminde Fransız etkisiyle birlikte ortaya çıkmış ve Ali ve Fuat Paşaların zamanında gelişmiştir. Ancak bu proje anlaşılammış ve iyi de uygulanammıştır. Zaten İmparatorluk içerisindeki unsurların hiçbiri bunu istememiştir.

İslamcılık konusunda ise, Akçura bu politik yaklaşımın gerçekleşmesinin iç engellerden ziyade dış engeller nedeniyle imkânsız olduğunu düşünmektedir. Zira İslam devletlerini egemenlikleri altında bulunduran Hıristiyan devletler böyle bir birleşmeye engel olacaktır.

Sonuçta Akçura Osmanlılık ve İslamcılık yaklaşımlarına karşı Türk birliği politikasını savunmuştur:

Osmanlı ülkelerindeki Türklerin hem dini hem ırki bağlar ile pek sıkı, yalnız dini olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair Müslim unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecektir.

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde, gerek Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde etkili olan düşünceleriyle öne çıkan Ziya Gökalp, 1908 hareketini desteklemiş ve 1909 sonbaharında, Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresine Diyarbakır temsilcisi olarak çağırılmıştır. Burada Merkez-i Umumi (Genel Merkez) üyesi seçilmiş ve partinin 1918 mütarekesinden sonra dağıtılmasına kadar bu görevde kalmıştır (Heyd, 1979: 37). Gökalp, Yusuf Akçura tarafından çıkarılan Türk Yurdu dergisinin yayın kurulu üyeliği yaparken yayımladığı ve daha sonra 1918 yılında, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı ayrı bir kitap olarak basılacak makale serisinde, Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlılık düşüncelerini ele almış ve Türkçülüğü tercih etmekle birlikte İslamcı akıma da önem vermiştir (Gökalp, 2006).

Gökalp (2006) Osmanlı kozmopolitizm içinde gayri Müslimlerin ekonomik ve toplumsal egemenliği ellerine aldıklarını, Türklerin ise çiftçiliğe ve bir tür "zihinsel çiftçilik" olan memurluğa mahkum edilerek güçsüzleştirildiklerini savunmuş; salt uyrukların bir arada tutulması amacıyla Türk kimliğini bir yana bırakıp Osmanlı üst kimliğini gündeme getiren politikalara karşı çıkmıştır.

Gökalp'in ilk dönemdeki düşüncesine göre, Türkleşmek ve İslamlaşmak ülküleri arasında bir çatışma olmadığı gibi, bunlarla çağdaşlaşmak ihtiyacı arasında da bir çatışma yoktur. Avrupa'dan, yalnız bilimsel ve pratik aletlerle fenler alınmalı ve "çağdaş bir Türklük" yaratılmalıdır. Öte yandan Türkler, çağdaş uygarlığın akıl ve bilimiyle donanmış olduğu halde bir "Türk-İslam" kültürü yaratmaya çalışmalıdır (Gökalp, 2006: 32, 55).

Gökalp, ikinci dönemdeki düşüncelerini yansıtan ve 1924'te yayımlanan "Türkçülüğün Esasları" kitabındaki yazılarında ise, Batıcılık ve İslamcılık akımlarına karşı ulus ve ulusal devlet görüşünün bir savunusunu yapmış ve çağdaşlaşma için bir program önermiştir.

Gökalp'e göre, Türkçülük, Türk ulusunu yükseltmek demektir. Öyleyse Türkçülüğün ne olduğunu anlamak için önce ulus adı verilen topluluğun ne olduğunu belirlemek gerekir. Dolayısıyla Gökalp kendi döneminde savunulan bir dizi ulus tanımını ve yaklaşımını aktarmış ve bunları tartışmıştır. Bu tartışmalar içinde ulusun ırksal, kavimsel, coğrafyasal, siyasal ve istemsel bir topluluk olmadığı sonucuna ulaşan Gökalp'e göre, "ulus; dil, din, ahlak ve sanat bakımlarından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bireylerden oluşan bir topluluktur" ⁹ (Gökalp, 2006b: 47).

Gökalp'e göre, 'Türk' bir ulusun adıdır. Ulus, kendisine özgü bir kültürü bulunan bir topluluk demektir. Öyleyse, Türk'ün yalnız bir dili, bir tek kültürü olabilir. Ulus insan toplumlarının tarihsel ve toplumsal evriminin en üst aşamasını oluşturmaktadır. Gökalp'in ulusu en gelişmiş toplum sayan görüşleri ilk yazılarından itibaren düşünsel yaşamında bir süreklilik oluşturmuştur. Gökalp, Durkheim'in toplumlara ilişkin dört aşamalı yaklaşımından esinlenerek toplumların ilkel ya da kabile toplumu (aşiret), ırk yakınlığına dayanan toplum (kavim), müşterek dine dayanan toplum (ümme) ve kültürle bağlanan toplum (millet) olmak üzere dört aşamadan geçerek geliştiğini, bu açıdan toplumsal gelişmenin zirvesinin ulus olduğunu savunmuştur (Heyd, 1979 ; Gökalp, 2006b: 51-73)

Geleneksel bir eğitim almış ve muhafazakâr bir toplumsal çevrede yetişmiş olmasına rağmen Gökalp, diğer dinleri olduğu gibi İslamiyet'i de içinde geliştiği

toplumsal ortama bağılı değişebilir bir tarihi olgu olarak değerlendirmiştir. Gökalp'e göre, bütün dinler sadece yaşamın simgesel bir görünümünü sunmaktadır (Heyd, 1979: 97).

Gökalp'in, gayri Müslim Osmanlı uyrukları ve diğer azınlık toplulukları konusundaki düşüncelerine bakılacak olursa; Gökalp, Türklerin çeşitli iktisadi etkinlikler içinde daha fazla rol alarak gayri Müslimlerin bu konudaki ağırlığını azaltması gerektiğini savunmuş ve azınlıklarla ilgili olarak Müslüman ve Müslüman olmayan ayırımı yapmıştır. Bu ayırmda Gökalp'in ana ilkesi Türk ulusunun sadece Türkçe konuşan Müslümanlardan oluşması gerektiğidir. Dolayısıyla, Türkiye'de yaşayan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler vatandaşlık yönünden Türk iken ulusları yönünden Türk değildirler. Gökalp, bu azınlıkların ulusal Türk devleti içinde yabancı öğeler olarak bırakılmalarından yanadır. Azınlıklara bir ölçüde özerklik verilmesi yanlısı olmasına rağmen, Osmanlıların tüm Müslüman olmayan topluluklara yasal, toplumsal ve eğitsel alanlarda görel olarak geniş bir özerklik tanıyan millet sisteminin sürdürülmesine karşıdır (Heyd, 1979: 153, 154).

Osmanlı mirası ekonomik ve toplumsal düşünceler açısından değerlendirildiğinde; Meşrutiyet yıllarında, İttihat ve Terakki'nin iki farklı iktidar döneminde bir ölçüde farklılaşan iki tür ekonomi düşüncesi ve politikasından söz edilebilir. İlk iktidar döneminde ağırlıklı olarak "serbesti" düşüncesi ile hareket edilmiş ve sermayenin önündeki engelleri kaldırmaya dönük adımlar atılmıştır. İkinci iktidar döneminde ise, ekonomik çöküntünün 'serbesti' yaklaşımıyla giderilemeyeceği anlaşılmaya başlanmış; Balkan Savaşlarının ağır sonuçları ile birlikte 1. Dünya Savaşı'na giden sürecin yarattığı olumsuzluklar, "milli iktisat" düşüncesinin ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet dönemi boyunca farklı toplum kesimleri arasında sermaye yanlısı bir politika izleyen İttihatçılar,¹⁰ özellikle ikinci iktidar döneminde sermayenin ve servetin Türk-Müslüman kesimlerde toplanması yönünde politikalar izlerken aynı zamanda toplumun solidarist yaklaşımlarla manipüle edilmesi doğrultusunda çaba harcamışlardır.

II. Meşrutiyet döneminde, yaşanan ekonomik ve toplumsal krizin savaş koşulları nedeniyle ağırlaşması ile birlikte egemenlik sistemini tehdit eder hale gelen toplumsal ve siyasal riskleri ortadan kaldırmak için, 'milli iktisat' öğretisiyle ilişkili biçimde solidarist bir toplum yaklaşımı yaygınlık kazanmıştır. Solidarizm ya da yaygın kullanımıyla tesanütçülük (dayanışmacılık) Osmanlı son döneminden Cumhuriyet dönemine kalan ve uluslaşma sürecinin sosyal boyutu olarak değerlendirilebilecek bir öğreti olmuştur (Toprak, 1985: 389).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eğitim Politikası

Klasik dönemde her sınıf, halk ve her dini grup için, büyük ölçüde dini eğitimin hâkim olduğu Osmanlı'da eğitim yaygın ve kitlesel bir nitelik taşımamış; Müslümanlar için medreseler ve sıbyan mekteplerinde, gayri Müslimler içinse mensup oldukları din ve/veya mezhebin eğitime özgülenmiş mekânlarında gerçekleştirilen geleneksel bir etkinlik olarak örgütlenmiştir. Bu dönemde eğitim asıl olarak geleneksel sınıf konumlarının yeniden üretilmesi işlevi ile ilgilidir (Tekeli ve İlkin, 1999).

İlk batılılaşma hareketleriyle birlikte, geleneksel eğitim kurumlarına batı tipi eğitim ve öğretim yapan askeri kurumlar eklenmeye başlamıştır. Bu dönemde yeni eğitim kurumları aracılığıyla liyakat sahibi askerler ve yöneticiler yetiştirilmesi yoluyla askeri ve yönetsel alandaki sorunların çözülebileceği ve sistemin restore edilebileceği düşünülmüştür. Açılan Batı tipi okullar reform süreçlerinde etkili olabilecek bir kısım aydının ve devlet adamının yetişmesi açısından işlevsel olmuş; ancak Osmanlı'daki askeri ve idari sorunlar artarak sürmüştür.

Tanzimat döneminde egemenlik ideolojisi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda cemaat ve milliyet farklılıklarını aşan ve tüm Osmanlı topluluklarına aynı anda hitap eden ilk ideolojik yaklaşım" (Somel, 2001) olan Osmanlılık olmuştur. Bu dönemde, "Osmanlı milleti" yaratmak için kozmopolit bir yaklaşımla örgütlenmiş eğitimden yararlanmak hedeflenmiştir. Osmanlı reformcuları, din adamları ve dini kurumlarla açıkça savaşmak yerine ulemanın ve medresenin dışında yeni bir eğitim sistemi örgütleyerek sistemin ihtiyaç duyduğu asker ve sivil personeli ve devletin modern temellerde yeniden örgütlenmesi sürecinde işlev üstlenecek yönetici kadroları yetiştirmeye çalışmıştır (Ortaylı, 2006). Yönetici ve reformcu kadroların yetiştirilmesi konusunda bir ölçüde başarı sağlanmışsa da eğitim aracılığıyla "Osmanlı milleti" yaratma yönünde bir başarı elde edilememiştir.

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı eğitim reformu, Fransa'ya öykünmek ve eğitim sistemini Fransa modeline uygun olarak merkezileşmenin bir aracı olarak değerlendirerek benzeri düzenlemeleri yapmaya çalışmaktan öte, uzunca bir dönem Fransa'nın doğrudan etkisiyle şekillenmiştir. Örneğin, 1869 Osmanlı Maarif Nizamnamesi'nin taslağını, Victor Duruy yönetimindeki Fransız Eğitim Bakanlığı hazırlamış ve bu Nizamname 20. Yüzyıl başına kadar Osmanlı eğitim sistemini şekillendirmiştir (Fortna, 2005 ; Somel, 2010).

II. Abdülhamit döneminde, bir yandan eğitimi Maarif Nizamnamesi'nde planlandığı şekilde Osmanlı ülkesine yaygınlaştırmak ve eğitimin kitlesel ve kurumsal temelini güçlendirmek, diğer yandan ise İslamcı ve bir ölçüde Türkçü

yaklaşımına hazırlanmış eğitim programları aracılığıyla devletin toplum üzerindeki gücünü tahkim etmek hedeflenmiştir. Bu dönemde, devletin eğitimden beklediği temel işlev, siyasi iktidarın belirlediği değerleri topluma taşımak ve itaat etmek kaydıyla bir ölçüde modernleşmiş bir toplum yaratmaktır.¹¹

II. Meşrutiyet dönemi eğitimle yurttaşlık politikaları arasında güçlü bir bağın kurulmaya başlandığı dönemdir. Bu dönemde Osmanlı toplumunu, devletin çöküşüne son verecek bir yurttaşlar topluluğu haline getirme hedefinin aracı eğitim olarak görülmüş ve modern merkezi devletin siyasi öznesi olan vatandaşın inşasında okula ve özellikle de ilkokula tanınan rol açısından Fransa örnek alınmıştır (Üstel, 2004).

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Osmanlılık doğrultusunda bir eğitsel reform gerçekleştirilmeye çalışılırken bu dönemde yaşanan Balkan yenilgisinin yarattığı travma hem eğitime verilen önemde hem de hükümetin eğitim programının referanslarında bazı değişikliklere neden olmuştur.¹² Bu dönemdeki eğitim reformunun bir yanında, 1869 Maarif Nizamnamesi'nin kurumsal ve kitlesel temelini geliştirebilmek üzere yürütülecek çalışmalar, diğer yanında ise eğitim programını Türkçü referanslarla yeniden yapılandırmak ve Müslüman-Türk müteşebbis yaratma politikası doğrultusunda eğitimin maddi yeniden üretim boyutuna yönelmek ve bu doğrultuda çeşitli mesleki ve teknik eğitim kurumları açmak vardır.

Ancak tüm bu gelişmelerin yaşandığı dönem Osmanlı devletinin yıkılışa doğru gittiği bir dönemdir. Askeri başarısızlıklarla birlikte mali bunalım ve siyasi istikrarsızlık sürmektedir. Eğitim yönetimi açısından II. Meşrutiyet'in ilanından Nisan 1909'a kadar 7 nazır ve 1914'e kadar ise toplam 15 nazır değişmiş olması istikrarsızlığın önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla bu dönemde de sistematik bir eğitim reformu gerçekleştirilememiştir.

Cumhuriyet'in Ekonomi-Politiği ve Eğitim Politikası

1919 yılından itibaren Anadolu'da gelişen Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması ile yeni devletin kuruluşu resmen gerçekleşmiştir. Yeni devletin kurulmasını sağlayan Milli Mücadele süreci başta Mustafa Kemal ve arkadaşları olmak üzere, asker ve sivil bürokrat kadroların ve yerel güç ve nüfuz sahibi kesimlerin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Milli mücadelenin öncü kadroları, özellikle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin işgal edilmeye başlanmasıyla, Müslüman tüccarın ve toprak sahiplerinin desteğini alabilmiş ve eşraf adı verilecek bu kesimlerin ve din adamlarının yardımıyla da halkı mücadeleye kazanabilmiştir.¹³

Milli Mücadele sürecinde kitleleri seferber eden temel düşünsel saik din ve payitahtın tehlikede olmasıdır. Bu açıdan "milli" nitelemesi burada Batılı bir kavram olan 'ulusal'ın karşılığı değildir. Dini ve milliyetçi özelliklerin bir tür bireşimi olan "milli" kavramı Hıristiyan nüfuzuna karşı şekillenmiştir (Başkaya, 1999). Milli Mücadele'yi yürüten kadroların mücadelenin meşruiyetini, İslami referanslar üzerinden sağlamak zorunda olmaları kaçınılmazdır. Zira halkın duyarlıkları modern değil gelenekseldir. Öte yandan milli mücadele sürecinin tabanını oluşturacak Anadolu halkı farklı etnik topluluklardan oluşmuştur. Genellikle sanıldığı gibi aksine mesele yalnızca bir "taktik" meselesi de değildir. Zira Milli Mücadele'yi yürüten örgütlenmeler ve kadrolar, büyük ağırlıkla, Meşrutiyet döneminin dinle hemhal olmuş milliyetçiliğinin taşıyıcılarıdır.

Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında yaşanan süreç, savaş öncesi yapının, gerek içteki ekonomik yapı gerekse dünya sistemi ile bütünleşme biçimi açısından, yeniden inşası niteliğinde olmuştur. Bu yeniden inşa süreci iki boyut içermektedir. Birincisi, savaş döneminde oluşan ekonomik yıkıntının giderilmesidir. İkincisi ise, milli mücadelenin sınıfsal temelini oluşturan ekonomik çıkar ilişkilerinin gerektirdiği yeni yönelimin getirdiği gelişmelerdir. Bu açıdan önemli olan, savaş dönemi boyunca güçlenen Müslüman kökenli tüccarın Dünya sistemi ile bütünleşme işlevini o döneme kadar yürütmüş olan gayri Müslim ticaret burjuvazisinin yerini alma amacı ve yönelimidir (Gülalp, 1983: 21).

Türkiye devletinin kuruluş sürecinde Milli Mücadele'yi yöneten asker ve bürokrat kökenli kadrolar daha sonra Cumhuriyetin yöneticileri olmuştur. İlk dönemde bu kadrolar henüz Osmanlı'dan kalan iş ve sermaye çevrelerinin dolaysız çıkarlarını savunmaktan uzak, görelî olarak tarafsız bir görüntü çizmektedirler. Ancak bu durum, yeni yönetici kadrolarla hâkim toprak ve sermaye güçlerinin henüz ekonomik olarak girift bağlantılar kuramamış olmasıyla ilgilidir (Boratav, 2006: 35, 36).

Nitekim bir süre sonra, genç cumhuriyetin yöneticileri, yeni dönemde dayanacakları toplumsal zemini oluşturmak için çeşitli çalışmalar yürütürken ülkenin en büyük ihracat-ithalat limanı olan İstanbul'un Türk ve/veya Müslüman tüccarı da, Milli Mücadele'ye karşı çekingen davranmış olmalarının Ankara'da yaratmış olduğu soğukluğu gidermek için çaba harcamaya başlamıştır. Elleri bulundurdukları servet birikimi bakımından taşra zenginlerinden çok daha güçlü olan İstanbul tacirinin ülkenin dış iktisadi ilişkilerinde sahip olduğu önem Kemalistleri etkilemiştir. Bu nedenle, İstanbullu ticaret çevrelerinin, yeni devletin yöneticileri ile kaynaşması fazla gecikmemiştir. (Tezel, 1985: 124).

Cumhuriyet döneminde egemenlik ideolojisi, farklı dönemler içinde kendi içinde görece olarak farklılaşan Kemalist ideoloji olurken, Kemalizm'in en belirgin özellikleri laiklik ve milliyetçilik olmuştur. Laiklik ilk yıllarda din ve devletin birbirinden ayrılması, kamu alanının kurum ve kurallarının dinsel referanslardan arındırılması şeklinde uygulanırken, 1930'lu yıllardan itibaren ise dinin devlet kontrolüne alınması ve toplumsal yaşamdaki rolünün sınırlandırılması şeklinde daha radikal bir yaklaşımla ele alınmıştır (Zürcher, 2006).

Kemalizm'in laiklikle bağıntılı diğer temel ilkesi olan milliyetçilik, Yıldız'a (2002) göre, üç farklı dönemde üç farklı biçim almıştır. Birinci dönem 1919-1923 yılları arasında tekabül eden Milli Mücadele dönemi milliyetçilik anlayışıdır. İkinci dönem 1924-1929 yılları arasında tekabül eden Cumhuriyetçi milliyetçilik anlayışıdır. Üçüncü dönem ise, 1929-1938 yılları arasındaki etnisist milliyetçilik anlayışıdır.

Cumhuriyet döneminde eğitimin asıl olarak laiklikle bağıntılı şekilde milliyetçi bir eksende Türk milleti inşası için temel bir araç olarak görüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla bu dönemde, eğitim reformunun temel eksenini, geleneksel ve dini öğelerin, kurum ve kuralların eğitim sistemi dışına çıkarılması, eğitim alanında sistematik ve bütünlüklü bir idari yapılanmanın oluşturulması ve eğitim programları aracılığıyla Türk milliyetçiliği ekseninde "iyi yurttaşlar" yetiştirilmesi olmuştur. Hedeflenen yurttaş aynı zamanda kendi toplumsal çevresine uyum sağlamak ve siyasal sistemin beklentilerine yanıt vermek durumundadır.

Bu alt bölümde önce iki başlık altında 1920'li yıllarda ve 1930'lu yıllarda Türkiye ekonomisi, iktisadi yaklaşım/politika, bağımlılık-yabancı sermaye ile ilişkiler, ekonominin genel görünümü ve kurumsal gelişimi boyutları ile özetlenmiş ve dönemlerde öne çıkan siyasal ve ideolojik yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Sonra ise Cumhuriyet'in 1940'lı yıllara kadar ki döneminde benimsenen eğitim politikaları ideolojik yeniden üretim bağlamında ele alınmıştır.

1920'li Yıllar Türkiye'sinde Ekonomi, Siyaset ve İdeoloji

Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1929 Ekonomik Krizi'nin birbirinden ayırdığı iki ana dönem halinde ele alınabilir: "Liberal dönem"¹⁴ ve devletçi dönem. Her iki dönemde de ekonomi politikası, özel sektörü destekleyerek ithalatı ikame edecek sanayiler kurmak anlamında aynı kalmış; ancak ekonomi politikalarının ele alınma ve icra edilme tarzı açısından görece olarak farklılaşmıştır (Georgeon, 2000: 193).

Milli mücadele süreci sonunda imzalanan Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile ülkenin siyasal bağımsızlığı yanında ülke ekonomisi üzerinde formel egemenlik de sağlanmıştır. Lozan Antlaşması ve henüz bu antlaşma

imzalanmadan toplanan İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923) yeni devletin ilk dönemdeki ekonomik ve toplumsal politikalarının oluşumunda büyük önem taşımıştır.

Lozan Antlaşması ve ek protokollerinin getirdiği mali hükümler, kapitülasyonlar, Osmanlı devlet borçları, savaş tazminatı konusu, uluslararası ticaret düzenlemeleri ya da gümrükler meselesi ve imtiyazlar olmak üzere beş ayrı başlıkta ele alınabilir. Antlaşma ile kapitülasyonlar kaldırılmış; Osmanlı devlet borçları meselesi borçlar imparatorluktan toprak almış ülkeler arasında paylaştırılarak çözülmüş,¹⁵ Türkiye ve müttefik devletler birbirlerine yönelik tazminat isteklerinden vazgeçmişler ve Lozan Antlaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi, beş yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir himaye politikası uygulamasını önleyen hükümler içermiştir. Ayrıca, Lozan Antlaşması ve ek protokollerle Türk kanunlarına uyan yabancıların Türkiye'deki iktisadi girişim hakları ve Osmanlı hükümetince yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklar ilke olarak saklı tutulmuştur (Tezel, 1985: 134 ; Baskıcı, 2003: 115 -122 ; Boratav, 2006: 33, 34).

Cumhuriyet'in uyguladığı ekonomi politikalarının belirlenmesinde büyük önemi olan, öyle ki; 1931 yılına kadar uygulanan ekonomi politikalarının hemen tümü için referans sağlayan, 1930'lu yıllarda uygulanan ekonomi politikaları için de bir ölçüde önem taşıyan İzmir İktisat Kongresi, Lozan'da görüşmelerin tıkanıp bir zamanda toplanmış; bir yandan İstanbul ticaret burjuvazisi başta olmak üzere ülkenin mülk ve nüfuz sahibi sınıfları arasında bir ortaklık oluşturmayı hedeflemiş ve bir yandan da yeni devletin uygulayacağı ekonomi politikaları konusunda emperyalist ülkeleri 'temin etme' amacı taşımıştır.

Kongre toplanmadan önce, Milli Mücadele sürecinin dışında kalmış olan İstanbul tüccarının mücadelenin kazanılması ile birlikte antlaşma sürecinin sonuçlanmasını beklemeden yeni devlet yapısı içinde avantajlı konum elde etme çabasına giriştiği gözlenmektedir. Bunun için İstanbul'da bir iktisat kongresi (Ticaret-i Hariciye Kongresi) toplayarak kendi ticari tezlerini geliştirmeyi ve bunları Ankara hükümetine duyurmayı, böylelikle yeni devletin yönetici kadrolarının himaye, teşvik ve desteğini sağlayarak kendi ticari çıkarlarını geliştirmeyi ve yabancılar ile gayri Müslim Osmanlı uyruklarının yerini almayı hedeflemektedirler (Avcıoğlu, 2001: 340, 341).

Öte yandan, bu süreçte Ankara Hükümeti İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplama hazırlığı içindedir. İktisat vekili Mahmut Esat 2 Ocak 1923'te İstanbul tüccarını temsil eden Türk Ticaret Birliği'ne bir telgraf yollayarak, "teşkilî ihbar olunan Türk Ticaret Birliği müessesesi-i millisini memnuniyet-i mahsusa ile" karşıladığını; ancak Birlik'in bizzat girişeceği Kongre teşebbüsünü erteleyerek

Soydan T (2013). Türkiye'de Toplumsal Yapıda ve Eğitim Alanında Yaşanan Yeni Muhafazakar Dönüşümün Tarihsel ve Toplumsal Temelleri Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 37(2), 7-51.

Şubat ayı içinde İzmir’de toplanacak İktisat Kongresi’ne katılmasını temenni ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Birlik, Ticaret-i Hariciye Kongresi’ni erteleyerek, İzmir Kongresi’ne katılmayı kararlaştırmıştır. Milli Türk Ticaret Birliği’ne göre, emperyalizm ile Türkiye arasında mevcut ekonomik ilişkiler sistemi yeni dönemde milli tüccarın çıkarına olacak şekilde yeniden yapılandırılmalı, bunun için de bu ilişkilerin Türkiye’deki halkalarını oluşturan aracı faaliyetler gayri Müslimlerden alınıp Türklere devredilmelidir. Bu dönemde Milli Türk Ticaret Birliği’nin bu düşüncesi, yeni devletin yöneticilerinde de güçlü bir karşılık bulmuştur (Boratav, 2006: 37, 38).

Yine bu dönemde yabancı şirketler hükümetin sağlayacağı kolaylıklardan yararlanmak üzere temsilciliklerini Rum ve Ermenilerden Türklere doğru kaydırmaya, İstanbul’da kalan gayri Müslim unsurlar ise Türk ortaklar ve/veya paravan niteliğinde Türklere bularak, durumlarını korumaya çalışırken, Milli Mücadele sürecine katılan ve bu nedenle Ankara’da görel olarak daha nüfuzlu olan Anadolu tüccarı ve ticarete yönelen subay ve memurlar da, “ticaretin el değiştirmesinde” göz önünde bulundurulması gereken diğer unsurlar olmuştur (Avcıoğlu, 2001: 343).

Kongre’nin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal’in yabancı sermaye konusundaki düşüncesi ilginçtir. Bir yandan yabancı sermayenin ülkedeki egemenliğinin yarattığı sorunlara bağımlılık ilişkileri üzerinden değinen Mustafa Kemal, diğer yandan devletin siyasal bağımsızlığına aykırı bir yönelim içinde olmamak koşuluyla yabancı sermaye ile işbirliği yapılmasından yana bir anlayışı dile getirmiştir (Tezel, 1986: 131):

Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir (geniştir). Çok sây (emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız.

Yine Kongre açılış konuşmasında Mustafa Kemal solidarist bir yaklaşımı dillendirmiş; sonraki yıllarda Mustafa Kemal ve diğer yöneticilerin sıklıkla dillendirdikleri bu görüşler korporatif yaklaşımlara kaynaklık etmiştir. Mustafa Kemal “bu dakikada samilerim çiftçilerdir, san’atkarlardır, tüccarlardır. Ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?” diye delegelere seslenirken İttihat ve Terakki döneminin temel toplum yaklaşımını yeniden ifade etmiştir. İktisat vekili Mahmut Esat’ın aynı Kongre’deki konuşmasında da bu düşünceler tekrarlanmıştır; “bizde iktisadi manasıyla Mütebellir bir sınıf meselesi mevcut

değildir.” Bu konuda ilginç olan (ve belki de hiç de ilginç olmayan) İstanbul ticaret sermayesinin himayesi altında Kongre’ye katılmış olan amele grubunun da aynı görüşü savunmuş olmasıdır (Boratav, 2006: 70, 71).

Yabancı sermayeye kategorik olarak karşı olmayan yeni devletin yöneticilerine göre, bağımlılık ilişkilerinden korunmak için hızla gelişmek ve sanayileşmek gerekmektedir. Söz konusu gelişme ve sanayileşme, Müslüman-Türk nüfus içinden güçlü bir girişimciler sınıfının yaratılması ile mümkün olabilecektir. Bu sınıfın iktisadi ve siyasal yaşamında yabancı sermaye ile işbirliğine yönelmesi ise, iktisadi gelişmeye ve bağımsızlığa zarar verebilecek bir durum olarak görülmemiş; yerli sermayedarların bu çerçevede yabancı sermaye ile ortaklıklara girmeleri doğal karşılanmış ve teşvik edilmiştir. Bunlardan öte, pek çok siyasetçi de söz konusu işbirliğinin aktif unsurları olarak öne çıkmıştır (Tezel, 1986: 134 ; Boratav, 2006: 52).

Dolayısıyla Osmanlı son dönem ekonomisi ile Türkiye ekonomisi arasında kopuştan ziyade süreklilikten söz etmek doğru olacaktır. Kopuş ögesi olarak Osmanlı ile 1923 Türkiye’si arasındaki en önemli fark, İmparatorluk ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde önemli yer tutan gayri Müslim Osmanlı uyruklarının büyük ölçüde sahneden çekilmekte olması, bunların yerine eskiden büyük ölçüde Rum ve Ermenilerin yerine getirdikleri işlevlerin Müslüman Türk tüccar ve girişimcilere transferinin sağlanmasıdır. Bu politikalarla birlikte yabancı sermayeye yönelik davetkâr ve bütünleştirici bir tutum alınmış ve böylece yabancı-yerli sermaye ortaklıkları gelişmiştir (Keyder, 1985: 1067). Görüldüğü gibi Cumhuriyet’in ekonomi politikasında Osmanlı çevreleşmesini oluşturan ekonomik dinamiklerin -bir başka ifade ile emperyalizme eklemelenmenin- koşullarının ve araçlarının değil eklemelenmenin araçlarının değiştirilmesi söz konusudur.

1920’li yıllarda siyasal düzeyde, Milli Mücadele’nin başarıya ulaşmasından sonra gündeme gelen konu, merkezi otoriteyi sağlayacak olan siyasi iktidarın nasıl ve kimler tarafından inşa edileceği ve kullanılacağıdır. Bu konuda Milli Mücadele’nin öncü kadrolarını oluşturan asker ve sivil yöneticiler arasında, temel görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. TBMM içinde farklı eğilimlere sahip siyasi gruplaşmalar oluşmuş ve bunlar arasında çatışmalar bir süre yoğunlaşarak sürmüştür ancak daha sonraki dönemde muhalefet tasfiye edilmiştir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin demokratik ve çoğulcu yapısı süreç içinde bir tek-parti iktidarına dönüşmüştür (Koçak, 2002: 128 -130).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi, İzmir Suikastı Olayı ve Şeyh Sait Ayaklanması’nın bastırılmasından sonra siyasal hâkimiyetin tam olarak

sağlanmasıyla birlikte Mustafa Kemal hükümeti yoğun bir reform programına girişmiştir. Burada II. Meşrutiyet dönemiyle olan ilginç bir koşutluktan söz edilebilir. II. Meşrutiyet döneminde, anayasayı geri getirme mücadelesi olarak yola çıkmış olan bir hareket (1908’de) iktidara ulaşmış; bu iktidarı başkalarıyla çoğulcu ve görelî olarak özgür bir ortamda (1913’e kadar) belirli bir süre paylaşmış ve sonunda kendi iktidar tekeli kurmuş ve bu iktidar tekeli (1913-1918’de) kökten bir laikleştirme ve modernizasyon programını gerçekleştirmekte kullanmıştır. Yeni devletin kuruluş sürecinde de bir ulusal egemenlik hareketinin zafere ulaşması (1922’de), çoğulcu bir aşamadan geçmesi (1925’e kadar) ve sonra bir reform programına girişmiş olan otoriter bir yönetim biçimi şeklini almasıyla benzer bir durum yaşanmıştır (Zürcher, 2006: 251, 252).

Cumhuriyet dönemi siyasal süreci, temsil sistemi, yönetsel süreçlerde rol alan kişi ve çevrelerle bunların sistem içindeki görelî ağırlıkları üzerinden değerlendirilecek olursa kısa süren çok partili sistem “denemeleri” bir yana, tek partili bir siyasal sistemin Cumhuriyet dönemi boyunca varlığını koruduğu ve bu sistem içinde küçük bir yönetici ekibin ya da liderin hâkimiyetinin söz konusu olduğu seçimli bir sistemden söz edilmekle birlikte, gerek seçim sisteminin niteliği ve işleyişi, gerek adayların toplumsal sınıf konumları gerekse de doğrudan lider ve ekibi tarafından belirlenmeleri dolayısıyla halkın geniş yığınlarının temsil sistemi dışında kaldığı söylenebilir.

Dönemin ideolojik yönelimine bakıldığında ilk dönemde milliyetçiliği belirleyen baskın bir şekilde dini öğelerdir. Bu dönemde, resmi söylemde “etnik çoğulcu” bir yaklaşım söz konusudur. İkinci dönem, batılılaşma reformlarının hızlandığı dönem olup dinin devlet alanının dışına çıkarılması, din yerine milliyet duygusunun ikame edilmesi ve etnik çoğulcu söylemin terk edilmesi ile belirlenmiştir (Yıldız, 2002).

Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal’in söyleminde din ve saltanat merkezi bir yer tutmuş ve ilk TBMM’nin açılışı görkemli bir dini tören eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal, TBMM’nin açıldığı günün hemen ertesinde, 24 Nisan 1920’de yaptığı bir konuşmada etnik çoğulcu bir yaklaşımı dillendirmiştir (Yıldız, 2001):

Efendiler, bu hudut sırf askeri mülâhazat ile çizilmiş bir hudut değildir; hudud-u millidir. Hudud-u millî olmak üzere tesbit edilmiştir. Fakat bu hudut dâhilinde Türk vardır, Çerkez vardır ve anasır-ı saire-i İslamiye vardır. İşte bu hudut memzuç bir halde yaşayan, bütün maksatlarını bütün manasıyla tevhid etmiş olan kardeş milletlerin hudud-u millisidir.

Milli Mücadele dönemi milliyetçi yaklaşımı, bir yanıyla halktan acil destek sağlama gereksinimi ve muhalif olabilecek düşüncelerin etkisiz kılınması ile ilgilidir. Yıldız'ın (2001) ifadesi ile, "dini ve etnik grupların maddi-manevi kaynaklarını seferber edebilmek ve halife-sultan ile İstanbul hükümetine bağlılığı süren halk katında kitlesel destek ve siyasi meşruiyet kazanabilmek" amacı bu tür bir milliyetçiliği gündeme getirmiştir.

Etnik çoğulcu anlayışın yerini Cumhuriyetçi milliyetçiliğe bıraktığı dönemde, 1924 Anayasası'nın 88. maddesi "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur (denir)" demektedir. Bu dönemde, Mustafa Kemal de "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk Milleti" dendiğini söylemiş, paylaşılan bir geçmişin, bir çıkarlar bütünü'nün ve bir arada yaşama arzusunun, ulusun ortak paydaları olduğunu vurgulamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1927 tarihli nizamnamesinin 5. maddesinde de, "Parti, yurttaşlar arasındaki en güçlü bağın dilde birlik, hissiyatta birlik ve fikirlerde birlik olduğu kanaatindedir" denilmiştir (Çağaptay, 2007: 89).

Ancak, devletin kurucu hukuki metinlerinde siyasi ve hukuki olarak tanımlanmış Türklük anlayışıyla uygulamadaki Türklük-yurttaşlık anlayışı arasında daima bir açı olmuştur. 1924 Anayasası'nın 88. maddesindeki hükme bakılarak yeni kurulan devletin milliyetçiliğinin Fransız Devrimi'nden esinlenen yurttaşlık temelli bir anlayış olduğu söylenebilir. Ancak yurttaşlık tanımı etnik bir öz de taşımıştır. Bu açıdan 1924 anayasasının gerekçesine bakıldığında, Türklüğün vatandaşlığa dayalı tanımı ile milliyet esasına dayalı tanımı arasındaki mesafe görülmektedir (Yeğen, 1999):

Devletimiz bir devleti milliyedir. Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir devlet değildir. Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz. Memleket dâhilinde hukuku mütesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübaneyetlerini mâniî milliyet tanımak caiz olamaz. Kezalik hürriyeti vicdan musaddak olduğundan ihtilafı din de mâniî milliyet addedilmemiştir.

Bu konuda bir başka örnek, İsmet İnönü'nün, 1925 yılında Şeyh Sait isyanının ardından Türk Ocakları İkinci Kurultayı'nda yaptığı konuşmadır. İnönü şöyle seslenmektedir (Yıldız, 2001):

Biz açıkça milliyetçiyiz... ve milliyetçilik bizim yegane birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların (etnik toplulukların) hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır.

1930'lu Yıllarda Türkiye'de Ekonomi, Siyaset ve İdeoloji

Dünya kapitalizmine açık az gelişmiş bir ekonomi dünyadaki ekonomik süreçlerin etkisini dolaysız olarak yaşamak durumundadır. Dolayısıyla bu ekonominin dünya ekonomisine eklemlenme tarzını değiştirmeksizin gelişebilmesi için dünya konjonktürünün elverişli koşullarla belirleniyor olması gerekirken; dünya ekonomisinin elverişsiz koşullar sunması durumunda, söz konusu ekonominin dünya ekonomisinin yaşadığı krizlerin sonuçlarını, bağımlılık ilişkileri dolayısı ile daha ağır bir şekilde yaşaması olasıdır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tarımsal ihracatın artması, fiyatların elverişli olması, dışarıdan sermaye ve kredi gelmesi gibi koşullar ancak merkez ülkelerdeki ekonomik süreçlerin elverişli olması ile mümkün olabilmiştir. Oysa dünya ekonomisinin omurgasını oluşturan Batı ülkelerinde büyüme 1926'dan sonra yavaşlamış ve 1929'da ise durmuştur. 1929 yılından sonra dünya ekonomisi II. Dünya Savaşı'na kadar sürecek bir kriz dönemine girmiştir. Dolayısıyla dünya ticareti gerilemiş, tarımsal fiyatlar düşmüş, kredi olanakları azalmış ve uluslararası sermaye akımları durma noktasına gelmiştir (Keyder, 1985: 1068).

Diğer yandan, Türkiye'de 1920'ler boyunca uygulanan "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa" politikaları önemli bir ekonomik gelişme sağlamamış; bu dönemde ülkenin sanayi alt yapısı geliştirilemediği gibi özellikle ticari sermayenin etkinliği üzerinden Batı'ya bağımlılık da varlığını sürdürmüştür (Avcıoğlu, 2001). Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin süregelen birikim sorunlarını artıran Dünya Ekonomik Krizi ve mevcut egemenlik ilişkilerine yönelik toplumsal tepkilerin basıncı¹⁶ nedeniyle ekonomi politikasında yeniden yapılandırmaya gitmek bir zorunluluk haline gelmiş ve 1930'lu yıllardan itibaren devletçi ekonomi politikaları izlenmeye başlanmıştır.

Devletçiliğin ne olduğu konusunda çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Devletçiliğin yeni ve/veya özgün bir iktisadi yaklaşım olduğu, bu açıdan kapitalizmden ve sosyalizmden ayrı yeni bir iktisadi sistem özelliği gösterdiği düşüncesi bir yanda, ortaya çıkan uluslararası konjonktürün taşıdığı olumsuz ekonomik koşulların yerel nitelikteki olumsuzluklarla birleşmesi ile zorunlu olarak gündeme gelen ve kapitalizm içinde değerlendirilebilecek bir sermaye birikim politikaları demeti olduğu düşüncesi ise diğer yanda bulunmaktadır. Atatürk'ün, Afet İnan'a dikte ettirdiği söylenen devletçilik görüşü ise şöyledir (Boratav, 2006: 139):

Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim

etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti feraha, memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde- bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir.

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı gibi, Atatürk'e göre, devletçilik kendine özgü bir doktrin ya da toplumcu yaklaşımlar içinde değerlendirilebilecek sistematik bir politika değil özel mülkiyet temelinde icra edilen, dönemsel olarak karşı karşıya kalınan gelişme ve birikim sorunlarını çözmek için gerekli devlet müdahalelerini içeren bir dizi pragmatik politikadan ibarettir.

Aslında, Osmanlı son döneminde bir iktisadi politikalar demeti olarak devletçiliğin ilk izlerinin görülmeye başlandığı söylenebilir. Zira İttihat ve Terakki iktidarı döneminde, özellikle de 1. Dünya Savaşı sırasında, devletin ekonomik rolü önemli oranda artmış, savaş sonuna doğru bir "devlet iktisadiyatı"ndan söz edilir olmuştur (Georgeon, 2000: 190). Ancak görece olarak daha sistematik ve bütünsel politikalar demeti olarak devletçilik 1930'lu yılların, asıl olarak ise 1933-1939 yıllarının bir olgusudur (Boratav, 2006: 137).

Devletçi politikalar hiçbir şekilde özel şahıslara rağmen, özel sermayenin çıkarlarına aykırı bir şekilde sürdürülmemiştir. Devletçi politikalar ile ülkenin altyapısı devlet tarafından kamusal kaynaklar kullanılarak oluşturulurken bunun özel kesimin gelişmesinde temel bir öge olması sağlanmıştır. Nitekim, altyapı gelişmeden tarım alanında pazar için üretimin yaygınlaşması, imalat sanayinin ve hizmetler sektörünün gelişmesi mümkün ve/veya kârlı olamamaktadır. Bu dönemde kurulan fabrikalar gerek ekonomideki yerleri, gerek fiyat politikaları dolayısıyla özel sermayenin yüksek kârla çalışabilmesini sağlamış, bu firmalar zarar ettiklerinde devletin sürekli sübvansiyonundan yararlanabilmiştir. Diğer yandan, 1930'lar boyunca, çeşitli tedbirlerle işçi ücretleri asgaride tutulmuştur. Bu dönemde, Mussolini İtalya'sından esinlenerek çıkarılan İş Kanunu (1936) her türlü işçi örgütlenmesini yasaklayarak dönem süresince reel ücretlerin düşmesini sağlamıştır. Tarımsal sektördeki küçük üreticilerin ve çalışanların da gelirleri bir önceki döneme göre düşmüştür. Aşar vergisi kaldırılmış olmasına rağmen parasal olarak toplanan arazi ve hayvan vergileri, ürün fiyatlarının düşmesiyle birlikte köylü için önemli bir yük haline gelmiştir (Keyder, 1985: 1068 ; Kazgan, 2006: 72, 73 ; Zürcher, 2006: 286).

1930'larda, Kemalizmin temelini oluşturan laiklik ve milliyetçilikle birlikte, devletçilik ve halkçılık da toplumsal yapıyı ve siyasal sistemi şekillendiren ilkeler olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde laiklik, yalnızca devlet ve dinin ayrılması

anlamında değil, dinin devletle birlikte toplum yaşamından çıkarılması ve kalan din kurumları üstünde devletin tam denetiminin kurulması şeklinde köktenci bir tarzda uygulanmıştır (Zürcher, 2006).

Yine bu dönemde, egemenlik siteminin buyurganlığı artmış; siyasal sistem 1930'lardan itibaren, uluslararası konjonktürden ve Avrupa'da ırkçı milliyetçiliklerin yükselmesinden de etkilenecek etnisist bir milliyetçiliğe yönelmiştir. Tarih ve dil araştırmalarına önem verilen bu dönemde ulus için uzak tarihi kökler keşfedilmeye çalışılmış ve yüksek medeniyet anlatıları oluşturulmuştur (Çağaptay, 2007).

1930'lu yıllarda önplana çıkan halkçılık büyük ölçüde solidarizmden (tenasütçülük) esinlenmiştir. İki dünya savaşı arası Avrupa'sında güçlenen otoriter rejimler liberal devlet ve toplum geleneğine karşı yeniden yapılandırılırken Cumhuriyet rejimi de bu yönelimin etkisine girmiş ve Türkiye'de tek parti yönetimi kurumsallaşırken liberal yaklaşımın ulus birliğini bozucu olduğunu ve toplumda sınıflaşmaya yol açtığını savunmuştur. Tek partili cumhuriyet rejiminin yaklaşımına göre, "milletçe kütleleşmek" gerekmektedir. Bu yaklaşımın etkili hale gelmesiyle Ceza Kanunu'nda değişikliklere gidilmiş ve Cemiyetler Kanunu'yla sınıf esasına dayanan cemiyetler yasaklanmıştır (Toprak, 1985: 380).

Devletin resmi ilkelerinden biri haline gelen halkçılık ilkesine göre yeni Türkiye'de toplumsal sınıf farklılıklarından söz edilemez. Ancak uygulamada siyasi iktidar ülkede bir sınıflaşma olduğunun farkındadır ve bu durumdan tedirginlik duymaktadır. Nitekim, İş Kanunu ve Cemiyetler Kanunu gibi bir dizi düzenleme toplumsal sınıflaşmanın getirdiği toplumsal riskleri ve politik etkileri ortadan kaldırmaya yönelik hükümler içermiştir. Yine aynı tedirginlikten dolayı, iki savaş arasındaki sanayi yerleşimleri ikincil öneme sahip şehir veya kasabalarda kurulmuştur. Bu uygulamalara, işçi semtlerinin oluşacağı ve toplumsal patlama riskleri taşıyacağı düşünülen büyük sanayi metropollerinin doğmasını engelleme kaygısının yön verdiği söylenebilir (Georgon, 2000: 190). 1930'lu yıllar boyunca köylüyü "muhitinde" tutmaya dönük politikalar da bu kaygının ürünü olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası

Türk modernleşmesi sürecinde eğitim konusu değerlendirilirken önemli meselelerden biri söylemsel olanla gerçek olanın birbirinden ayırt edilmesidir. Bu açıdan genel bir değerlendirme yapılacak olursa Osmanlı'da geleneksel eğitim kurumları hiçbir zaman yaygın bir nitelik göstermemiştir. Öte yandan, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinden itibaren açılan Batı tarzı eğitim

kurumlarının varlığı geleneksel eğitim kurumlarının toplumsal ağırlığını ortadan kaldıramamıştır.¹⁷

1869 Maarif Nizamname'si, tüm Osmanlı ülkesine ve tüm Osmanlı uyruklarına yönelik Batılı standartlarda bir kamu eğitimi verme hedefi taşımıştır. Ancak Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Osmanlı eğitiminin genel çerçevesini çizen bu Nizamname'de eğitimin finansmanı yerel idarelere (dolayısıyla eşrafın inisiyatifine ve insafına) ve eğitim hizmetinden yararlanmak isteyenlere bırakılmış; finansman zorlukları nedeniyle Abdülhamit Dönemi'ne kadar İstanbul dışında eğitim yapısı oluşturulamamıştır. Eğitim sisteminin Osmanlı ülkesine yaygınlaştırıldığı bu dönemde de temel eğitim parasız değildir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu konuda bazı girişimlerde bulunulmuşsa da temel eğitimin yaygın ve parasız bir kamu hizmeti olarak örgütlenmesi bir ölçüde Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde de, 1948'e kadar temel eğitim giderleri ve temel eğitim düzeyindeki öğretmenlerin maaşları il özel idareleri bütçelerinden karşılanmıştır. Bu idarelerse eğitim finansmanı için gerekli kaynağa sahip değildir. Bu durum, temel eğitimin istenilen gelişmeyi gösterememesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Ancak 1948'de temel eğitim giderleri genel devlet bütçesi içine alınabilmiştir (Akyüz, 1985: 328).

Yine söylemsel olarak büyük eğitim hamlelerinin yapıldığı ifade edilen Cumhuriyet Dönemi'nde uzun yıllar boyunca köyde yaşayanların nüfusa oranı yaklaşık % 80 iken 1930'lu yılların sonuna kadar köylerdeki zorunlu eğitim 3 yıl olarak belirlenmiştir. Bu aynı zamanda 5 yıllık temel eğitim üzerine devam edilebilen ortaokullar için nüfusun en az % 80'inin gözden çıkarıldığı anlamına gelmektedir. Bu dönemde büyük eğitim hamlesi olarak sunulan rakamlar, adeta bir yokluğu ifade eden başlangıç rakamlarına göre oransal olarak değerlendirildiği için büyük artış varmış izlenimi doğmaktadır.¹⁸

Cumhuriyet döneminde, çeşitli tür ve düzeyleri ile eğitimin amaçları mevzuat olarak belirleninceye kadar II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan düzenlemeler genel olarak geçerlik taşımıştır. Örneğin, 1926 yılına kadar ilköğretimin amaçları 23 Eylül 1329(1913) tarihli "Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-u Muvakkatı"nın 5. maddesinde belirtilen şekliyle geçerli olmuştur. Bu kanuna uygun olarak 1915 yılında çıkarılan "Mekatib-i İbtidaiyyeyi Umumiyye Talimatnamesi"ne göre ilkokulun amaçları şöyle belirlenmiştir (Özalp, 1982):

İbtidai Mekteplerin hedefi, mecburiyet-i Tahsiliyeye tabi olan çocuklara hayat için en ziyade lazım olan malumatı kazandırmak ve onları mütedeyyim, vatanperver, üstün ve gayur birer insan olarak yetiştirmektir. İbtidai mektepler

tahsil ve terbiye hususundaki vazifesini iyi bir tarzla ifa ettikçe memleket fikir, ahlak ve iktisat cihetleriyle yükselir, bu telakki ise, dini ve milli varlığımızın muhafazasında en büyük bir amildir. Mektep sıralarındaki yeni nesil, hem ananat-ı diniyeye ve milliyeyi muhafazaya, hem de şerait ve ihtiyatı hazıra ile telif-i nefise alıştırmalıdır.

Görüldüğü gibi, bu talimatname, ilkokulun amacını, çocuklara hayat için gerekli bilgileri kazandırmak ve onları dinine bağlı, vatansever ve iyi ahlaklı bireyler olarak yetiştirmek şeklinde belirlemiştir.

Milli Mücadele döneminin ilk Maarif Vekili Rıza Nur'un programında, eğitime milli ve dini bir karakter kazandırılması, kendine güveni tam, üretici bilince sahip bireyler yetiştirilmesi ve çağdaş bir eğitim için yeni programlar geliştirilmesi hedeflenmiştir. 9 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de okunan bu programda eğitim işleri ve müfredat programı için şöyle denilmektedir (Cicioğlu, 1982):

Maarif işlerindeki amacımız, çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamı ile dini ve milli bir hale koymak, onları hayat mücadelesinde başarılı kılacak, dayanaklarını kendi benliklerinde bulduracak kudret-i teşebbüs ve kendine inanma gibi karakter verecek, üretici bir fikir ve şuur uyandıracak bir seviyeye ulaştırmak bütün okullarımızı en ilmi ve modern olan bu temel ile sağlık kurallarına göre yeniden düzenlemek...

Görüldüğü gibi, yeni devletin ilk kuruluş yıllarında egemenlik ideolojisi, dini ve milli bir ton taşımakta, aynı zamanda çağdaşlaşmacı-bilimci bir programı savunmaktadır. Ayrıca bireysel teşebbüs gücü ve üretim faaliyetine aktif katılım gibi eğitimle ekonomik gelişme arasında kurula gelen modernist yaklaşım da henüz ilk icra vekilleri programında kendine yer bulmuştur.

Milli Mücadelenin devam ettiği dönemde toplanan Birinci Maarif Kongresi ülkedeki eğitimin durumu ve eğitim alanında nasıl bir yaklaşımla neler yapılması gerektiği konularında çalışmalar yürütmüş, Kongre'nin açılışına cepheden gelerek katılan Mustafa Kemal ilerleyen yıllarda eğitim politikasına ve eğitim programlarına kaynaklık edecek önemli bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal'in konuşmasının "milli maarif"e vurgu yaptığı kısmı şöyledir (Akyüz, 1985: 302):

Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin tarih-i tedenniyatında (gerileme tarihinde) en mühim bir âmil (etken) olduğu kanaatındayım. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurâfatından (batıl inançlarından) ve evsaf-ı fitriyemizle (doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle) hiç de münasebeti (ilgisi) olmayan yabancı fikirlere, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak,"seciye-i

milliye ve tarihiyemizle (milli ve tarihî özelliğimizle) mütenasip (uyumlu) bir kültür kastediyorum.

Rıza Nur'un ardından Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi Bey eğitimden beklentilerinin hayata uygun, ihtiyaçları karşılayabilecek milli bir nitelikte olması ve bu doğrultuda programların yenilenmesi olduğunu belirtmiştir. Hamdullah Bey'den sonra gelen Vehbi Bey ise, eğitimin din ağırlıklı olması gerektiğini belirtmiş; öğretmen sayısının artırılmasını ve yine programların yenilenmesini hedeflemiştir (Başar, 2004).

Milli Mücadele döneminin son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Maarif Vekili olan İsmail Safa Bey döneminde devletin eğitim alanındaki hedeflerini belirten bir Maarif Misakı oluşturulmuştur. Bu Misak'ta, yeni nesilleri milli şuur verecek şekilde yetiştirmek, okuma-yazmayı yaygınlaştırmak, yeni kuşaklara ekonomik gelişmeyi sağlayacak nitelikte eğitim vermek gibi hedefler yer almıştır. İsmail Safa Bey'e göre eğitimin amacı, "yarının fikri, hukuki ve özellikle iktisadi inançlarıyla doğacak bir uygarlığa gençleri hazırlamak ve fikren, ilmen, ahlaken sarsılmaz bir gençlik yetiştirmek" tir (Başar, 2004: 96).

1923'de kurulan Fethi Okyar hükümetinin programına göre;

Maarif siyaseti terbiye-i umumiye ve müsterekede vahdet ve terbiye-i meslekiyede ihtisas esaslarına istinad edecektir. Maarif teşkilatı milletin her ferdine istidat ve kabiliyetini azami sürette inkişaf ettirecek yolu açık bırakacaktır. Ferdin, bedeni, fikri kabiliyetleri gibi ahlaki ve içtimai kabiliyetleri de inkişaf ettirilecektir. Tahsil-i ibtidainin mecburiyeti tamim edilecektir. Kadınların tahsiline de erkeklerin tahsili kadar ehemmiyet verilecektir. Milli hars teşkilatına ehemmiyet-i mahsusa verilecek terbiye ve talimin esası milli hars ve asri medeniyete müştenid olacaktır.

Görüldüğü gibi, Fethi Oktar hükümeti tarafından, birlikçi, kişilerin ilgi ve yeteneklerini gözeten, onları ahlaklı kılan, mecburi ve genel bir eğitim yaklaşımı milli kültürü ve çağdaş medeniyeti referans olarak izleneceği belirtilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Maarif Vekaleti'nin 19 Aralık 1923 tarihli genelgesine göre, "mektepler Cumhuriyet esaslarına sadık kalmayı telkine mecburdur" ve 8 Eylül 1924 tarihli bir başka genelgesine göre de, "çocuklarımız kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedakâr olmak mefkûresini taşımalıdır." (Akyüz, 1985: 308).

1925 yılı sonunda başladığı görevini öldüğü zamana kadar, yaklaşık 3 yıl sürdüren Maarif Vekili Mustafa Necati'ye göre eğitimin hedefi, "yeni nesli bedenlen ve fikren olduğu kadar seciye ve milli heyecan itibarıyla de yeniden

hayata ve demokrasinin icaplarına göre hazırlamak, bu suretle Türklüğe dahil bulunduğu medeniyet zümresi içinde yüksek bir mevki teminine çalışmak”tır (Başar, 2004: 177).

Mayıs 1927 tarihli ve Bakan Mustafa Necati imzasını taşıyan bir genelge ile okullarda ülke gerçeklerine ve millî konulara ilişkin öğretim yapılmasına ağırlık verilmesi istenmiştir (Akyüz, 1985: 308):

Müdür ve muallimler gençlerin memleketimizde millî cemiyetimiz için hazırlanmaları lâzım geldiğini daima hatırlamak, tedris ve terbiyevî faaliyetlerine Türkiye’yi ve Türklüğü mihver ve merkez ittihaz etmek mecburiyetindedirler... Her fırsatta Türk Cumhuriyetinin suret- i tesisini anlatmak ve Cumhuriyeti sevdirecek her fırsattan istifade eylemek bütün mektep müdür ve muallimlerinin müşterek vazifesidir. Bu itibarla millî bayramlardan azamî derecede istifade lâzımdır.

İfadelerde görüldüğü gibi egemenlik ideolojisinin tonu süreç içinde dini hassasiyetin yerine “millî” bir hassasiyete doğru dönüşmektedir. Söz konusu millî ton laikleşme ile bağıntılı olduğu kadar ülkedeki Müslüman halkları gözeten “millî” yaklaşımdan ziyade Türk unsurunu merkeze alan bir milliyetçiliğe doğru evrilmektedir.

Örneğin, Şeyh Sait kalkışmasının bastırılmasından sonra İsmet İnönü’nün 1925’te Muallimler Birliği’nde öğretmenlere yaptığı konuşmada rejimin “millî maarif” siyasetini özetlerken kullandığı ifadeler bu değişimi göstermektedir (Sakaoğlu, 1993: 27):

Millî maarif istiyoruz bu ne demektir? Bunu zıddı ile daha açık anlarız. Bunun zıddı dini terbiye ya da beynelmilel eğitimidir. Siz öğretmenler, dinî ve beynelmilel değil, millî eğitim vereceksiniz. Dini terbiyenin millî eğitime saldırı demek olmadığını, her iki eğitimin de kendi yollarında gerçekleşebileceğini göreceğiz... Dinî eğitim, bir bakıma beynelmilel eğitimidir. Bizim eğitimimiz ise kendimizin olacak ve kendimiz için olacaktır. Millî eğitimde iki kısım düşünebiliriz: Siyasal ve vatansal. Bütün bu topraklara Türk mahiyetini veren bir “Türk” var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını gösteremiyor. Eğer bu nesil, bilinçle, ilmin ve hayatın rehberliğiyle bütün ömrünü vakfederek çalışırsa siyasi Türk milleti, kültürel, düşünsel ve sosyal tam ve olgun bir Türk milleti olabilir... Bu milliyet kütlesi içinde ayrı medeniyetler olamaz. Kendilerini başka camialara bağlı görenlere açıkça teklif ediyoruz: Türk milletiyle beraber olsunlar. Fakat “konfedere” olmuş medeniyetler halinde değil, bir tek medeniyet halinde. Bu vatan işte olan bu milletin ve milliyetindir... Bu siyaset vatanın bütün hayatıdır. Yasayacaksa yekpare bir millet kitlesi olarak yaşayacağız. İşte millî terbiye dediğimiz sistemin genel hedefi.

Görüldüğü gibi, İsmet İnönü bir yandan eğitimin dini ya da uluslararası niteliğine karşı çıkarken diğer yandan onun Türk unsuru temelinde kaynaşmış bir millet inşa etmedeki rolüne göndermede bulunmaktadır.

Milli Mücadele döneminde ve ardından Cumhuriyetin ilk yıllarında, yeni eğitim anlayışı doğrultusunda program ve ders kitapları hazırlanmaya kadar II. Meşrutiyet döneminin ilköğretim programları kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk eğitim programı 1924 yılında hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. 1913 tarihli "Mekاتب-i İptidaiye Ders Müfredatı" ile 1924 tarihli eğitim programı karşılaştırıldığında genel tarih konularının her iki müfredatta benzer olduğu, daha önce 6 yıllık ilköğretimin ilk 4 yılında geniş yer ayrılan İslam ve Osmanlı tarihi konularının 1924 programında azaltıldığı görülmektedir. Bu programda İslam Tarihi'nin daha çok bir Arap tarihi olarak ve kısa bir şekilde anlatılması öngörülmüş, Osmanlı Tarihi ise İstanbul'un fethinden devletin yıkılışına kadar daha çok medeniyet tarihi olarak ele alınmıştır. Söz konusu programa göre, Cumhuriyet ideolojisini benimsetmek için "istibdadın fenalıkları, saltanatın zulümleri" anlatılmalıdır. Arap tarihi de Osmanlı'da Mutlakiyetten Meşrutiyete ve Cumhuriyete geçişi andıracak şekilde, "İslam'da cumhuriyet ve mutlakiyet devreleri" şeklinde ele alınacaktır. 1913 müfredatında kısa şekilde değinilen "Türkler" konusu ise 1924 programında genişletilmiştir.

1924 yılından itibaren Muallim Mekteplerinde, başta müfredat programları olmak üzere bir takım reformlar yapılmıştır. 1924 programından itibaren, yeni yetiştirilecek öğretmenlerin "milliyetçilik" bilinciyle yetiştirilmesi ilke olarak benimsenmiştir. 1924 Muallim Mektebi müfredat programında daha önce 7 saat olan din dersleri 2 saate indirilmiştir. Yine eski programda ağırlıklı olan İslam ve Osmanlı tarihinin yerini yeni programda Türk Tarihi almıştır. Muallim Mektebindeki bu değişiklik 1926 ilköğretim programına da yansıtılmıştır (Öztürk, 1996).

1926 tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda ilköğretimin amaçları, öğrencilerin çevrelerine etkin bir şekilde uyumunu sağlamak ve iyi vatandaşlar yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Programda her ders ile ne hedeflendiği ayrı ayrı belirtilmiştir. Tarih dersi ile "Türk milletinin mazisi hakkında malumat verip onlarda milli şuur uyandırmak. Büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara imtisale şayan numuneler göstermek" ; Coğrafya dersi ile "Türk vatanını sevdirmek, vatanın muhtelif yerlerinde yaşayan insanları birbirine tanıtmak, her birinin mesleği tarzlarını ve ihtiyaçlarını öğretmek ve aralarındaki rabıta ve irtibatı artırmak..." ; Yurt Bilgisi dersi ile "gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirerek iyi vatandaşlar yetiştirmek" ve din dersleri ile, İslam dininin esaslarını¹⁹ öğretmek hedeflenmiştir.

Soydan T (2013). Türkiye'de Toplumsal Yapıda ve Eğitim Alanında Yaşanan Yeni Muhafazakar Dönüşümün Tarihsel ve Toplumsal Temelleri Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 37(2), 7-51.

1926 programında yer alan “vatan ve millete intibak ettirmek” amacı, cumhuriyet kadrolarının okuldan beledikleri siyasal sosyalleşme hedefinin, başka bir anlatımla bireylerin inşa edilmek istenen yeni toplum düşüncesine uyumuna, dolayısıyla söz konusu anlayışın gerektirdiği norm ve değerlerin ve bu arada siyasal rolün geleceğin yurttaşları tarafından benimsenmesine yönelik olarak değerlendirilebilir.

1926 programında düzenlenen ilkokulların amaçları 1929’da yayımlanan “İlk Mektepler Talimatnamesi” ile yeniden düzenlenmiştir. Talimatname, verilecek eğitimle öğrencide gerçekleştirilecek davranış değişikliklerine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Talimatnameye göre, “terbiyede Türklük ve Türk vatani esas mihveri teşkil etmelidir. Çocuklarda milli hislerin beslenmesi ve kuvvetlendirilmesi için her fırsattan istifade edilmelidir. Türk inkılabı ve bu inkılabın nimetleri, bu nimetlere ermek için yapılan büyük cidaller onlara layıkıyla anlatılmalıdır.”

Ortaokul ve liselerde Din ve Ahlâk derslerinin ve Arapça ile Farsça derslerinin zamanla geçirdiği değişikliğin bilinmesi de Cumhuriyet eğitiminin amaçlarının çözümlenmesi açısından önem taşımaktadır. 1924 programında ortaokullarda din dersi vardır. Fakat liselerde yoktur. 1930 programında ortaokullardan da din dersi kaldırılmıştır. Bu programlarda ahlâk dersi de yoktur. Uzun bir süre artık bu dersler programlarda yer bulamamıştır. Arapça ve Farsça dersleri ise 1922 ortaokul programında görüldüğü halde 1924 programında yoktur. 1924 ve 1927 lise programlarında ise bu dersler yer almaktadır. Bu dersler lise programlarından 1929-1930 öğretim yılı başında çıkarılmıştır. Din dersleri 1930’ların başında kent ilkokullarından, sonlarında da köy ilkokullarından kaldırılmıştır (Akyüz, 1985: 324, 325).

1930’lu yıllarda Türkiye’de milli eğitim politikaları, özellikle müfredat boyutuyla Türk Tarih Tezi ve Türk dili üzerine yapılan çalışmaların etkisi ile şekillenmiştir. Bu dönemde rejimin otoriter niteliği belirgin hale gelirken egemenlik ideolojisi de belirgin bir şekilde Türk milliyetçiliği olmuştur. Bu milliyetçilik anayasal bir yurttaşlık çerçevesi çizmekten, ülkede yaşayan insan topluluğunu belirli kültürel öğelere göre tanımlamaktan ziyade belirgin bir şekilde etnisist bir renk kazanmıştır. Yine bu dönemde köye yönelme gereğinin egemenlik siteminin bekası açısından önemini ortaya çıkaran gelişmelerle birlikte nüfusun ağırlıklı kısmını oluşturan köylünün eğitimi sorunu milli eğitim politikalarına yön vermiştir.

1930’lu yılların ilk Maarif Vekili olan Esat Bey, 1931 tarihli genelgesinde, her dersin asıl amacının öğrencileri “millî hayata intibak ettirmek ve onları Türk

milletine ve Türkiye Cumhuriyetine azamî derecede bağlı ve azamî derecede faydalı birer vatandaş haline getirmek” olduğunu ifade etmiş; bir başka genelgesinde de, “Türk mektebi, eline teslim edilmiş olan her Türk çocuğunu Cumhuriyet rejiminin psikoloji ve ideolojisini tamamıyla kavramış, Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için azamî derecede faydalı bir Türk vatandaşı haline getirmeğe mecbur” olduğunu belirtmiştir. İlkokul program ve talimatnamelerinin öngördüğü amaçlar doğrultusunda, Bakan Dr. Reşit Galip tarafından 1932-1933 yıllarında, ilkokullarda her sabah öğrencilerin hep bir ağızdan okumaları için bir ant yazılmıştır: “Türküm, doğrucum, çalışkanım. Yasam; küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir. Ülküm; Yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun.” Bu metne daha sonra “Ey bugünümüzü sağlayan ulu Atatürk! Açtığın yolda, kurduğun ülküde, gösterdiğin amaçta hiç durmadan yürüyeceğime and içerim, Ne mutlu Türküm diyene” kısmı eklenmiştir (Akyüz, 1985: 308, 309).

1936 yılında oluşturulan İlkokul Müfredat Programı’na göre, daha önceki programla aynı şekilde, ilkokullar “genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmek” için eğitim yapacaktır. 1936 ilkokul programında ilkokulun ilk sırada sayılan amacı, “İlkokula devam eden çocukları, kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, devletçi, laik, inkılâpçı yurttaşlar olarak yetiştirmek, Türk milletini, Kamutayı, Türk Devletini sayın tutacak ve tutturacak fikirleri bütün yurttaşlara aşılamaı kendisine bir vazife bilecek talebe yetiştirmek” olarak belirtilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde başlayan Türk tarihi ile ilgili çalışmalar 1931 yılında Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasıyla hareketlilik kazanmış ve bu çalışmalar sonucunda ulaşılan sonuçlar Türk Tarih Tezi’ni oluşturmuştur. Türk Tarih Tezi çerçevesinde 1932 ile 1934 yılları arasında liselerde okutulmak üzere dört ciltlik tarih ders kitapları hazırlanmıştır. Lise öğrencileri için hazırlanan resmi tarih ders kitapları tarih öncesi dönemlerden başlayarak tarihte kurulan Türk devletlerini ayrı ayrı ele almıştır. Bu kitaplarda Türklerin büyük medeniyetler kuran, insanlığın gelişmesine büyük katkıları olan eşsiz bir millet olduğu övgü dolu sözlerle anlatılmaktadır. Türklerin anayurdu Orta Asya’dan göç ederek bütün dünyaya yayıldığı ve her gittikleri yere uygarlığı götürdüklerinden bahsedilmektedir. Türk dilinin de dünyadaki en eski, en zengin dillerden biri olduğu vurgulanmaktadır (Eskicumalı, 2003). Tarih ders kitapları yanında 1930’lu yıllar boyunca Yurttaşlık Bilgisi derslerinde, 1. cildi Afet İnan tarafından tamamen Atatürk’ün fikir ve telkinleriyle, 2. cildi ise Recep Peker tarafından yazılmış olan 2 ciltlik “*Vatandaş için Medenî Bilgiler*” (1931) adlı kitap okutulmuştur.

Türk Tarih Tezi'nde Türklere özgüven aşlamak, uygarlıklarının eskiliğini ve devamlılığını sergilemek, Anadolu'daki köklerini vurgulamak esas olmuştur.²⁰ Tezin tüm topluma hitap etmesi hedeflenmiş ve böylelikle ulusal bilinç sağlanarak halkın aynı hedefe yönlendirilmesinin sağlanacağı düşünülmüştür. Ortak bilinç kazanmış olan insan topluluğu egemenlik sistemine karşı sorumlu olacaktır (Copeaux, 2002).²¹

1930'lu yıllarda dil çalışmaları da milli eğitim politikaları açısından önem taşımaktadır. Dil çalışmalarının 1 Kasım 1928'de, Latin harflerini kabul eden 1353 sayılı "Türk Harflerini Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile başladığı söylenebilir. 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. 26 Eylül - 6 Ekim 1932'de Birinci Türk Dili Kurultayı yapılmış ve kurultayda Türkçe'nin Özellikle Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılması üzerinde durulmuştur. İkinci Türk Dili Kurultayı ise 18-23 Ağustos 1934 tarihleri arasında yapılmış ve bu kurultayda Güneş-Dil Teorisi ortaya atılmıştır.

1939 yılında toplanan CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı kapsamlı bir eğitim politikası öngörmüştür. Hasan Ali Yücel tarafından yürütülecek olan eğitim politikası şu ilkelere dayanmaktadır (Taşdemirli, 1998: 29):

- 1) Maarif siyasetimizin temel taşı, bilimsizliğin giderilmesidir. Maarifimizde nispeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program takip olunacaktır.
- 2) Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı devletçi, laik ve inkılâpçı vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Türkiye Devletini sayın tutmak ve tutturmak bir vazife olarak telkin olunur.
- 3) Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için bütün hayatın safhalarında muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmek hedeftir.
- 4) Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, milli, vatanperver ve modern olmalıdır.
- 5) Her tahsil ve terbiye müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamaya, şefkatle itina etmekle beraber onları hayatta kusurlu olmaktan vikaye için ciddi bir intizam ve inzibata ve samimi ahlak telakkisine alıştırmamanın mühim olduğu kanaatindeyiz.
- 6) Maarifimiz bu günün ve yarının isteyeceği tahsil derecelerini önceden gören bir tertiple planlanacak ve bütün tahsil kademeleriyle sanat ve meslek ihtiyaçları bu plana göre düzenlenecektir.

Yukarıda sıralanan maddelerde görüldüğü gibi, 1930'ların sonuna gelindiğinde Kemalizm'in 6 okunu oluşturan ilkeler net bir şekilde milli eğitim sisteminin temel referansını oluşturmaktadır. Cehalete karşı girişilen mücadele sürmektedir. Ülkedeki okullaşma ve okur- yazarlık oranları yeterli seviyeye çıkarılmadığı için 'daha fazla çocuk ve vatandaş yetiştirecek bir program' arayışı da sürmektedir. Yurttaşın teşebbüs gücünü açığa çıkarma hedefi korunmaktadır. Bir yenilik olarak mesleki teknik eğitimin gelişimi için bir planlama yapılacağı belirtilmektedir. Nitekim 1940'lı yıllarda mesleki eğitimde nispeten önemli adımlar atılacaktır.

1930'lu yılların sonu Dünya Savaşı'nın da etkisiyle güçlenen ekonomik ve sosyal krizin egemenlik sistemini tehdit ettiği bir dönemdir. Bu olgu eğitim alanına, eğitimle egemenlik ideolojisi arasındaki bağın güçlendirilmesi ve bir yenilik olarak ahlak eğitiminin ön plana çıkarılması üzerinden yansımıştır. Bu açıdan, 1939'da toplanan Birinci Milli Eğitim Şurasının gündemi, okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi, bütün okullarda anadili çalışmalarının veriminin artırılması, Türkçülük eğitiminde tarih öğretiminin yöntem ve araçlar yönünden incelenmesinden oluşmuştur (MEB, 1973).

15-23 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan İkinci Milli Eğitim Şurası'nda da, ilköğretime ilişkin gelişmeler, okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi ve ilkokullarda bu ilkelerin geliştirilmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülerek programa alınması, bütün öğretim kurumlarında anadili çalışmalarında verimin artırılması, ilköğretim okulu mezunlarının anadili rahatlıkla okuyabilecek biçimde yetiştirmeleri için önlemler alınması gibi konular ele alınmıştır (MEB, 1973).

1930'lu yıllara boyunca eğitimin sistemin ideolojik yeniden üretim sürecindeki rolü ön plana çıkarılırken bu döneme kadar özellikle köylünün eğitimi açısından yeterli adımlar atılmamış olması bir takım arayışları güdülemiştir.²² Nitekim Cumhuriyet döneminde köylünün eğitimi ile ilgili asıl gelişmeler 1930'lu yıllarda yaşanmış ve köylünün eğitimi bir "köycülük davası" olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde köylüyü kendi çevresine uyum sağlamasını sağlayarak köyde tutmak, egemenlik sistemi için tehdit oluşturan politik odakların desteği olmaktan çıkarmak ve rejimin temel yaklaşımına kazanmak hedeflenmiştir.

Köyde eğitime yönelik gelişmelerin hızlanmasında 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin etkili olduğu söylenebilir. Kriz ağırlıkla tarımsal üretime bağlı olan Türkiye ekonomisini sarsarken hem köylüyü daha üretken hale getirmek hem de onu kendi mekânsal ve sosyal bağlamı içinde tutarak genelleşen toplumsal huzursuzluğu önlemek için düşünülen çarelerden biri köylünün eğitimidir. Serbest Fırka deneyimi ülkedeki

Soydan T (2013). Türkiye'de Toplumsal Yapıda ve Eğitim Alanında Yaşanan Yeni Muhafazakar Dönüşümün Tarihsel ve Toplumsal Temelleri Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 37(2), 7-51.

huzursuzluğun boyutlarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla bir yandan siyasal sistem hızla otoriterleşirken diğer yandan toplumsal rızayı örgütlenmek önemli hale gelmiştir. Eğitilen köylüler Cangızbay'ın ifadesi ile "ideal köyün ilk köylüleri" olacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı yenileşmesi ile Cumhuriyet dönemi reformları arasında kopuştan ziyade süreklilik olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın tarihe karışmasıyla kurulan yeni devletin yöneticileri, III. Selim ve II. Mahmut ıslahatlarıyla başlayan, önce askeri ve idari yeniliklerle mevcut egemenlik sistemini restore etmeye yönelik, daha sonra yeni bir egemenlik sistemi ve toplumsal yapı oluşturmaya dönük olarak genişleyen Osmanlı yenileşmesi sürecini, modern temellerde kapitalist bir ekonomik yapı ve Batılı referanslara uygun bir toplumsal ve siyasal sistem geliştirebilmek üzere devam ettirmişlerdir.

Bu açıdan, Osmanlı'nın Batı kapitalizmine eşitsiz biçimde eklenerek yarı sömürgeleşmesi sürecinin handikaplarına karşı siyasal bağımsızlıkçı bir politik yaklaşım, hızlı ve "millici" bir kapitalistleşme doğrultusu geliştirmeye çalışan İttihat ve Terakkî'nin ikinci iktidar dönemi politikaları ile Cumhuriyet dönemi politikaları arasında da temel bir süreklilikten söz etmek mümkündür. Aslında bu süreklilik, yalnızca siyasal bağımsızlıkçılık ve 'millici' kapitalistleşme doğrultusu için değil, II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarındaki siyasal atmosfer, iktidar kurgusu ve yurttaşlık politikası ile Balkan Savaşları ile başlayan ve Dünya Savaşı ile netleşen İttihat ve Terakkî'nin ikinci iktidar dönemindeki siyasal atmosfer, iktidar etme tarzı ve yurttaşlık politikası arasındaki değişim benzeri bir süreçle milli mücadele ve yeni devletin kurulduğu dönemle Takrir-i Sükun yasasına işlerlik kazandırılması sonrasındaki dönemde yaşananlar için de geçerlidir.

Yeni devleti kuran yönetici kadrolar kapitalist Batı'yı ve onun izlediği ekonomik ve toplumsal politikaları referans almış ve dünya kapitalist sistemine eklenmenin görece olarak avantajlı bir versiyonunun arayışına girişmişlerdir. Bu yönelim, dünya kapitalizminin oyun planına dâhil olmayı sürdürmek, dolayısıyla da konjonktürel süreçler ne olursa olsun, dünya kapitalizmine eşitsiz eklenmenin çok yönlü sonuçlarını yaşamak ve bunları süreklileştirmek demektir. Günümüzde etkili olan yeni liberal politikalar doğrultusunda yaşanan dönüşümün temel mantığı burada aranmalıdır.

Bir başka açıdan, yukarıda ifade edildiği gibi, Genç Cumhuriyetin ekonomik ve sosyal politikaları Osmanlı son dönemine hâkim olan birikim rejimi ve mülkiyet ilişkileri ile bir süreklilik oluşturmaktadır. Yeni devleti kuran politik kadrolar (asker ve sivil bürokratlar), yeni rejimin desteğini (aynı zamanda

halk desteğinin dolayımını) oluşturan mülk ve nüfuz sahibi kesimlerin (gayri Müslim ticaret burjuvazisinin yerini alan ve/veya almaya çalışan tüccar ve eşrafın) mevcut üretim tarzı ve mülkiyet ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik istemlerini karşılayacak politikalar uygulamaya giriştikleri ölçüde ve/veya geleneksel mülk ve nüfuz sahibi kesimler ve onların çıkarları ile bütünleştikleri ölçüde, Türk modernleşmesi toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri halkın geniş emekçi yığınları lehine dönüştürmek açısından yetersizlikler ve yanlışlıklarla belirlenmiştir. Aynı zamanda bu yetersizlikler ve yanlışlıklardır ki cumhuriyet reformlarının kökleşmesini önlemiş; bu anlamda Türk modernleşmesinin niteliğini belirlemiş ve sınırlarını çizmiştir. Günümüzde etkili olan yeni muhafazakâr politikaları mümkün kılan toplumsal koşulların tarihsel kökleri burada aranmalıdır.

Türk modernleşmesinin toplumsal değeri, retorik unsurlar bir kenara bırakılarak genel olarak eğitim, özel olarak köylünün eğitimi üzerinden ele alınacak olursa bir kere II. Meşrutiyet döneminde de izleri görülen pozitivist/işlevselci eğitim yaklaşımının Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına da yön verdiği rahatlıkla söylenebilir. Cehalet ile savaşmak, toplumu çağdaşlaştırmak ve toplumsal bütünlüğü inşa edip süreklileştirmek olarak özetlenebilecek bu eğitsel yaklaşım, aynı zamanda rasyonel aklı yücelterek eğitime kendi başına büyük bir toplumsal rol atfetmek gibi temel bir yanlış da içinde barındırmaktadır. Oysa eğitim şekillendiği toplumsal yapının ve dinamiklerin etkisini bünyesinde taşır ve kendi başına pozitif bir değişim aktörü olarak değerlendirilemez.

Büyük ölçüde köylülüğün egemen olduğu Cumhuriyet Türkiye'sinin 1950'li yıllara kadarki köy eğitimi deneyimi, Türk modernleşmesinin toplumsal değeri konusunda çok şey anlatmaktadır. Cumhuriyet döneminde, bazı çabalar olmakla birlikte, 1930'ların ortalarına kadar köylünün eğitimi konusunda ciddi bir yol alınamamıştır. Bu açıdan önce köy eğitmeni kursları sonra da köy enstitüleri aracılığıyla hem köylüye eğitim götürmek hem de eğitim aracılığıyla köy yaşamını dönüştürmek ve köylüyü Cumhuriyet değerlerine uygun olarak sosyalleştirmek hedeflenmiştir. Ancak bu hedefi gerçekleştirmeye dönük mali sorumluluk büyük ölçüde köylüden beklenmiştir. Cumhuriyet'in köy eğitimi programının ideolojik öğeleri konusundaki tartışma bir yana, bu uygulamalar sürdürülememiş ve elde edilen 'kazanımlar' da korunamamıştır.

Cumhuriyet döneminde köylünün eğitimi konusundaki temel yetersizlik ve yanlışlıklar bu dönemde uygulanan sosyal ve ekonomik politikalarda aranmalı ve "köycülük davası" ele alınırken dönem içinde köylünün yaşamında neyin, ne ölçüde ve nasıl değiştiği analiz edilmelidir. Köylünün milli gelirden aldığı pay artmış mıdır? Bununla bağıntılı bir şekilde köylü üzerindeki vergi yükü azalmış

mıdır? Süreç içinde köylü gelirin ikincil dağıtım mekanizmalarından biri olan kamu hizmetlerinden daha fazla ve daha nitelikli bir şekilde yararlanabilmiş midir? Geniş köylü yığınların geleneksel mülkiyet ilişkileri içindeki konumu değişmiş midir? Köylü kendi toplumsal istemini siyasal sistem düzeyinde savunma şansı bulabilmiş, siyaset mekanizmaları aracılığıyla yönetsel süreçlere etkili bir tarzda katılabilmiş midir?

Ne Osmanlı son döneminde ne de Cumhuriyet Dönemi'nde mülkiyet düzenini ve ilişkilerini başta köylüler olmak üzere, halkın geniş yığınlarının çıkarına değiştirmeye yönelik politikalar izlenmiştir. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefi doğrultusunda, Batılı referanslarla şekillendirilmiş bir dizi reform aracılığıyla modernleşme yönelimi, toplumda mülkiyet ilişkilerini ve bu ilişkiler üzerinde yükselen egemenlik ilişkilerini köktenci (hiç değilse reformcu) tarzda dönüştürme niyeti olmadığı ve bu yönde politikalar izlenmediği için, geniş halk yığınları için büyük kazanımlar doğurmamış, izlenen modernleşme ton (Cumhuriyet laikliği ve milliyetçiliği) açısından da bir süreklilik oluşturamamıştır. Zira Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde "hiçbir şeyi değiştirmemek için her şey değiştirilmiştir!"

Sonnotlar

¹ Bu çalışmada 'reform' kavramı herhangi bir değer yargısı içerecek şekilde değil "teknik" anlamda kullanılmıştır.

² Özellikle partinin üçüncü iktidar döneminde eğitim alanında kapsamlı değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Bu değişikliklerden biri '4+4+4' ya da 'kesintili eğitim' olarak bilinen düzenlemedir. Farklı boyutları olan bu düzenlemenin yeni muhafazakârlık açısından da değerlendirilebilecek bir dizi hükmü bulunmaktadır. Düzenleme ile sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim yerine dört yıllık ilkokulun ardından dört yıllık ortaokul aşaması getirilmiş ve İmam-Hatiplerin orta öğretim kısımlarının yeniden açılması sağlanmıştır. Yine aynı düzenleme ile müfredattaki zorunlu din dersleri korunurken seçmeli dersler olarak Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammet'in Hayatı getirilmiştir.

³ Bir önceki Milli Eğitim Bakanı, geçmişin Kamu Yönetimi Temel Kanunu taslağına ilişkin genel geçerlik çerçevesini hazırlayan bürokratı, Ömer Dinçer'in ifadesiyle.

⁴ Bu açıdan devletin geleneksel bürokraside simgeleşen "katı", "otoriter", "seçkinci" yaklaşımı yerine "yeter, söz milletindir" düsturuyla hareket eden, milletin istemine göre biçimlenen, esnek bir devlet yapısı şekillenmeye başlamıştır! Dolayısıyla, toplumsal yaşamda otoriter zihniyetin bir ürünü olarak şekillenen "katı laikçi" yaklaşımların yarattığı ayrımcılıklar da ortadan kalkmaya başlamıştır! Örneğin kız öğrencilerin türbanla Yükseköğretim kurumlarına girmelerine izin verilmesi, onların kendi ailevi/ toplumsal ve bireysel değerleri ile herhangi bir çatışma yaşamaksızın daha üst bir eğitim

olanağına kavuşmaları anlamına gelmekte ve modernleşmenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır!

⁵ Yeni muhafazakârlık, burjuva değer sisteminde gerçekleştiği düşünülen otorite çözülüşüne ve sosyal devlet uygulamalarına karşı bir yandan liberal akılcılığın toplumsal ve siyasi savunuculuğunu, bir yandan da klasik muhafazakârlık unsurlarını bir araya getiren hegemonik bir yaklaşımdır. Yeni liberal politikalar bir hegemonik proje olarak pratiğe aktarıldığı ölçüde, bu süreçte savunulan liberal değerlerle muhafazakârlığın kadim değerleri iç içe geçmiş ve “yeni muhafazakârlıkta burjuva modernliğinin kendisi muhafazakâr hale gelmiştir” (Dubiel, 1998).

⁶ Fortna’ya göre, İslam’ın laik gelişimin ve ulusal homojenleşmenin kaleleri sayılan okul dersliklerine ve üniversite kampüslerine ‘bölücü dönüşü’, hem İslam hem de Batı dünyasındaki çoğu kişi için ciddi bir sorun olarak algılanmıştır. Zira, modernleşme sürecinde, yeni tarz okullar hem fiziksel hem de ideolojik olarak pedagojinin din çerçevesinden çıkarılması anlamını taşımıştır. Osmanlı topraklarının ve eğitim altyapısının büyük kısmının varisi olarak Türkiye’de de modernleşme programında eğitimin çok önemli bir yeri olmuştur (Fortna, 2005: 19, 20).

⁷ 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı, bir yönüyle herhangi bir ayırım gözetmeksizin Osmanlı uyrukları için geçerli temel hak ve özgürlüklerden söz etmektedir. Ferman ile farklı dinlerden Osmanlı uyruklarının eşitliğinin sağlanması, adil bir vergi sisteminin yaratılması, dağınık idari yapının merkezileştirilmesi gibi vaatlerde bulunulmuştur. Ancak bir başka açıdan, Tanzimat Fermanı Osmanlı’nın Batılı büyük devletlerin çıkarına düzenlenmesi açısından önem taşımıştır. Zira, ticaret anlaşmaları ile Osmanlı pazarı Batı’ya açıldıktan sonra pazarın işleyişi için gerekli kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekmiştir. Avrupa kamu hukukunun Osmanlı ülkesine ihracı serbest ticaret sürecinin ve bu süreçte etkili olan Avrupalı ve gayri Müslim Osmanlı tüccarının hukuki garantisini oluşturma anlamını taşımıştır.

⁸ ‘Tahmin’ sözünü kullanmanın temel nedeni, o dönemde yapılmış bir nüfus sayımının olmayışdır. Eldeki bilgilerin temel kaynağı vilayet salnameleridir (Çavdar,1985: 1552).

⁹ Benzer bir tanımlama, 1931 yılında iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi’nin programında da yer almıştır: “Millet dil, kültür ve ülkü birliği ile bir araya gelen vatandaşların oluşturduğu siyasi ve içtimai bir organdır.” Bu tanımlamada din öğesine artık yer verilmemektedir (Heyd, 1979).

¹⁰ İttihatçılar açık bir şekilde sermaye sahiplerinin yanında yer almıştır. Bunun göstergelerinden biri iş ilişkilerini düzenleyen yasal düzenlemeler iken bir diğeri 1908’den sonraki yıllarda toplumsal çalkantıları ve grevlerini bastırmada İttihatçıların uyguladığı yöntemlerdir. Kırsal bölgelerde de İttihatçılar toprak sahiplerinin mülkiyet haklarını ve çıkarlarını, sulama projeleri gibi altyapı çalışmaları yapmak ve kredi kolaylıkları sağlamak gibi yollarla korurken, tarımdaki geleneksel mülkiyet tarzına; toprakların yeniden paylaşımına ya da ortaklığı sona erdirmeye teşebbüs bile etmemişlerdir (Zürcher, 2006: 180).

¹¹ II. Abdülhamit döneminin eğitim görüşü, "terbiye, dini selamet, dünyevi saadet, ahlaki mahasin kazanmaları için çocuklara ilerdeki mesleğini tayin ve talim etmektir" şeklinde ifade edilebilir (Tekeli ve İlkin, 1999: 85).

¹² Dönemin aydınları, Balkan yenilgisini Fransa'nın 1870 bozgununa benzetmiş ve nasıl Fransız eğitimcileri, bu yenilginin sebeplerini Prusya'nın yurtseverlik duygularını harekete geçiren eğitim sistemiyle ilişkilendirmişlerse Osmanlı aydınları da benzer bir şekilde, Balkan yenilgisinin nedenlerini eğitim sisteminde aramaya başlamıştır. İsmail Hakkı, Ethem Nejat, İbrahim Hilmi gibi çok sayıda aydın, "daha dünkü tebamız" Bulgarlar ve Sırların nitelikli ve yurtseverlik duygusu aşıl原因an eğitim sistemlerinin bu zaferde etkili olduğunu öne sürmüşlerdir (Üstel, 2004).

¹³ Bu süreçte, eşrafın tavrını belirleyen temel etmenin, işgal ve işgal tehdidi nedeniyle, gayri Müslim unsurların daha önce bırakmış oldukları ve kendilerinin bir ölçüde zenginleşmesine yol açan sermaye ve servetlerin yeniden el değiştirmesinden duydukları tedirginlik ve ülkede kalmış olan gayri Müslim tüccar ve mülk sahiplerinin işgalcilerle birlikte ülkeyi terk etmesiyle birlikte elde edebilecekleri ekonomik kazanımlara duydukları ilgi olduğu söylenebilir.

¹⁴ 1920'li yıllarda Türkiye'de uygulanan ekonomi politikası literatürde yaygın bir şekilde "liberal" olarak nitelenmektedir. Ancak, liberalizm, her türlü devlet müdahalesinin asgariye indirildiği, devletin yalnızca kolluk işleviyle sınırlandırıldığı ve ekonomik olarak yalnızca "piyasa aksaklıkları"nı düzeltmekle yetindiği toplumsal düzen yaklaşımı olarak ele alındığında, 1920'ler Türkiye'sinde uygulanan ekonomik politikaların liberal olarak nitelenmesi doğru değildir. Zira, 1923-1931 yılları arasında devlet, Teşviki Sanayi Kanunu örneğinde olduğu gibi genel olarak özel teşebbüs lehine sayısız müdahalede bulunmuştur (Boratav, 2006). Diğer yandan, devletin 'asgari' işlevlerine çekildiği; iktisadi ve toplumsal yaşamda rol üstlenmediği toplumsal düzen yaklaşımının tarihsel ve toplumsal gerçekliği olup olmadığı da tartışmalıdır. Zira, kapitalizmin ortaya çıkışında olduğu gibi gelişiminin farklı düzey ve dönemlerinde de devletin önemli işlevler üstlendiği bir gerçektir. Dolayısıyla, devlet müdahalesinin olup olmaması üzerinden değil, bu müdahalenin görece ağırlığı, amacı, kapsamı ve araçları ile birlikte benimsenen ve uygulanan politikaların nasıl bir birikim tarzına dayandığı üzerinden iktisadi politikaların ve dönemlerin ayırt edilmesi doğru olur.

¹⁵ Yeni Türk devleti, daha sonra yapılan hesaplamalara göre Osmanlı borçlarının aşağı yukarı 2/3'ünü oluşturan 84.597.495 altın liralık tutarını devralmıştır (Tezel, 1985).

¹⁶ 1931 yılı içerisinde, Cumhuriyet yöneticileri, hızlı bir ekonomik politika değişikliği ile önemli bir ekonomik gelişme yaratılmadığı takdirde mevcut egemenlik ilişkilerinin tehlikeye düşeceğini görmüş ve yeni bir politika arayışına girişmişlerdir. 1930 yılında gerçekleşen Serbest Fıkra denemesi bu arayışı hızlandıran siyasal bir etken olarak değerlendirilebilir. Nitekim büyük buhranın etkisi ile iyice ağırlaşan iktisadi zorlukları (elbette iktidarın on yılı bulan uygulamaları nedeniyle birikmiş diğer siyasal ve toplumsal

tepkileri) iktidardaki Cumhuriyet Halk Fıkrası'na karşı etkili bir şekilde kullanan Serbest Fırka halk yığınları içinde güçlü bir destek sağlamış ve belediye seçimlerinde beklenenin üstünde bir başarı elde etmiştir (Boratav, 2006: 140).

¹⁷ Örneğin, Tanzimat Dönemi'nde öğretmen yetiştirmek için açılan Darülmuhallim ve Darülmuhallamat okullarından ilk dönemlerde mezun olanların sayısı ancak 10'larla ifade edilmektedir. Ülkedeki okul sayıları düşünüldüğünde Meşrutiyet Dönemi'ni hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarını da kapsayacak şekilde geleneksel eğitim kurumları eğitim sisteminde önemli bir yer tutmuştur.

¹⁸ İsmet İnönü, 13 Mart 1934 tarihinde, CHP toplantısında, ilköğretim sorunlarını açıkça dile getiren bir konuşma yapmıştır. Milli Eğitim Bütçesi'nin yetersiz olduğunu dolayısıyla öğretmenlere yeterince ve zamanında aylık verilemediğini belirten bu konuşmaya göre, 1934 yılında bile ilköğretim çağ nüfusunun ancak üçte biri okullaşmıştır. Yıllık mezuniyet sayılarına bakıldığında ise okul terklerinin tüm öğrencilerin yarısı gibi çok büyük bir oranı bulduğu görülmektedir. Yani çağ nüfusunun altıda biri ilköğretimden mezun olabilmektedir. 1935 yılında Kültür Bakanlığı görevine getirilen Saffet Arıkan o zamana kadar yeterli gelişme sağlanamamış olan ilköğretimle ilgili olarak İlköğretim Umum Müdürlüğü'ne bir rapor hazırlatmıştır. Bu raporun köy okulları ile ilgili kısmı ilköğretime dair bazı verileri içermektedir. Cicioğlu'nun (1982: 41) aktarımı ile rapora göre, 1933-1934 senesi okullardan alınan en son istatistiklere göre zorunlu okuma çağında bulunan çocukların şehir ve kasabalarda yaklaşık olarak % 75'i beş senelik, buna karşılık köylerde % 25'i üç senelik okullarda okutulabilmektedir. Görüldüğü gibi, ülke genelindeki ilköğretim gerçekleştirmeleri yetersizdir. Ancak köyün ilköğretim sorunu şehir ve kasabalara göre oldukça ağırdır. Hasan Ali Yücel, bakanlık görevine başladığında İsmet İnönü'nün emriyle ilköğretim üzerine bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, ülkede önemli bir ilköğretim sorunu vardır. Şehir ve kasabalarda ilköğretim çağında bulunan çocukların % 40'ı, köylerde ise % 78'i okulsuzdur. Ülke nüfusuna oranla okur yazarlık oranı erkek nüfus için % 23,3, kadınlar için ise % 8,2 düzeyindedir. Halk ilköğretim hizmetlerinden şehirlerde % 60, köylerde ise yüzde % 20 oranlarında yararlanabilmektedir.

¹⁹ Ki bu esaslar "kimsenin dinine, inancına karışmamak. İslam dini, taassubu men eder. Batıl ve aklın kabul etmediği şeylere inanmak İslam dinine aykırıdır. Dünya işlerini kanunlar tayin eder. Bu işlerin dinle ilgisi yoktur. İslam dini, insani işlerde aklın ve ilmin hâkimiyetini kabul eder. İslam dini Araplara mahsus olmadığı için her millet Allah'ına kendi dili ile hitap eder, şükür dualarını kendi diliyle eda ederse daha tesirli olur" şeklinde ifade edilmiştir.

²⁰ Türk Tarih Tezi'nin temel unsurlarını içinde barındıran "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı kitabın girişinde tarih çalışmaları için bir gerekçe bulunmaktadır. Buna göre; Şimdiye kadar ülkemizde yayımlanan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara kaynak olan Fransızca tarih kitaplarında, Türklerin dünya tarihindeki rolleri bilinçli ya da bilinçsiz küçültülmüştür. Türklerin, ataları hakkında böyle yanlış bilgi edinmesi, Türklüğün kendini

tanımasında, benliğini geliştirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapta hedeflenen asıl amaç, bugün, bütün dünyada tabii mevkiini geri alan ve bu bilinçle yaşayan milliyetimiz için zararlı olan bu hataların düzeltilmesine çalışmaktır. Aynı zamanda bu son büyük olaylarla ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için milli bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve karakterinin esrarını ortaya çıkarmak, Türkün özellik ve kuvvetini kendine göstermek ve milli gelişmemizin derin ırki köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz..." (Türk Tarihinin Ana Hatları, 1999: 25).

²¹ Enver Ziya Karal (1975) gibi tarihçilere göre, Türk Tarih Tezi ve Türk tarihçiliğinin Atatürk döneminde gelişen tarzı bir savunma refleksinin sonucudur. Bu yaklaşıma göre, Türk ve dünya tarihini açıklama, Türklerin dünya tarihindeki yeri ve rolleri hakkında görüşler oluşturma iddiasındaki Türk Tarih Tezi, geçmişi yeniden yorumlarken Türk tarihini ve Türk kültürünü ortaya çıkararak milli benliği güçlendirmenin bir yolu olarak Batı'ya ve Batılı tarihçiliğe karşı bir savunma argümanı olmuştur. Ancak, gerçek dışı bir tarih oluşturmanın olumsuzlukları bir yana, dışı karşı savunmacı olarak nitelenenin içe karşı saldırgan olabileceği belirtilmelidir.

²² 1935 yılına gelindiğinde, nüfus sayımı sonuçlarına göre, okuma yazma bilen ülke nüfusu 2,517.588'dir. Bunun nüfusa oranı ise % 15,6'dır. Okuma yazma bilenlerin büyük çoğunluğu şehir ve kasabalarda yaşamaktadır. Köy nüfusunun % 89,5'i okuma yazma bilmemektedir (Gediklioğlu, 1971).

Kaynakça

- Ahmad F (1995). *İttihat ve Terakki* (1908–1914), Kaynak Yayınları. İstanbul.
- Akçura Y (2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayınları. İstanbul.
- Akşin S (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Akyüz Y (1985). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Avcioğlu D (2001). *Türkiye'nin Düzeni, Dün- Bugün- Yarın*. Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, Ankara.
- Baskıcı MM. Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadi Hükümlerinin Karşılaştırılması. *Mülkiye*, Cilt: XXVIII, Sayı: 242, Ankara.
- Başar E (2004). *Milli Eğitim Bakanları'nın Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Başkaya F (1999). *Yediyüz-Osmanlı Beyliğinden 28 Şubat'a: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*. Ütopya Yayınları, Ankara.
- Berkes N (2007). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Boratav K (2003). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*. İmge Kitabevi, Ankara.

- Boratav K (2006). *Türkiye’de Devletçilik*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Cicioğlu H (1982). *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim: Tarihi Gelişimi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Copeaux E (2002). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Çağatay, S (2007). *Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye’de Göç ve Din. İçinde: Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Çavdar T (1985). *Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri (1946) 1. Cilt, Ankara.
- Cumhuriyetimizin 50. Yılında Milli Eğitimimiz (1973) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Dubiel H (1998.) *Yeni Muhafazakârlık Nedir?*. İletişim Yayınları, Ankara.
- Eroğul C (2009). *Anatüzeeye Giriş*. İmaj Yayınları, Ankara.
- Eskicumalı A (2003). Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye’nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923 -1946, *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, Cilt 19(2), s. 15-29, İstanbul.
- Fortna B C (2005). *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gedikoğlu Ş (1971). *Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*. İş Matbaacılık, İstanbul.
- Georgeon F (2006). *Osmanlı -Türk Modernleşmesi (1900-1930)*., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gökalp Z (2006). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul.
- Gökalp Z (2006b). *Türkçülüğün Esasları*. Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul.
- Gülalp H (1983). *Gelime Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. Yurt Yayınları, Ankara.
- Heyd U (1979.) *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926) Milli Matbaa, İstanbul.
- İlk Mektepler Talimatnamesi (1938) Maarif Vekaleti, Devlet Basımevi, İstanbul.
- İlkokul Müfredat Programı (1936), Devlet Matbaası, İstanbul.
- İnalçık H (1999). Osmanlı Fetih Yöntemleri. *Cogito*, Osmanlı Özel Sayısı (Üç Aylık Düşünce Dergisi), Sayı: 19, İstanbul.
- Karal E Z (1975). *Tanzimat’tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz, Felsefe Kurumu Seminerleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Kazgan G (2006). *Tanzimat'tan 21.Yüzyıla*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keyder Ç (1985). *İktisadi Gelişmenin Evreleri*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 1065-1073, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak C (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*. Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1938-1950, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Kurmuş O (1982). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Savaş Yayınları, Ankara.
- Kushner D (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. 1876–1908, Kervan Yayınları, İstanbul.
- Mardin Ş (1991). *Türk Modernleşmesi*, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Maarif Nezareti (1329) Mekatib-i İptidaiye Ders Müfredatı, Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Ortaylı İ (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Alkım Yayıncılık, İstanbul.
- Özalp R (1982). *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Öztürk C (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pamuk Ş (1999). *Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Pamuk Ş (2005). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820 – 1923)*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu N (1993). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Savran S (1987). Az gelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme. 11. Tez, Sayı: 3, İstanbul.
- Somel, S A (2001). *Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*. Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Somel, S A (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839 -1908)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Taşdemirci, E (1998). *Hasan Ali Yücel'in Türk Milli Eğitimine Hizmetleri - 100. Doğum Yıldönümünde Hasan Ali Yücel*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- Tekeli, İ ve İlkin, S (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tezel, Y S (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)*. Yurt Yayınları, Ankara.
- Toprak Z (1985). Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunçay M (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Türk Tarihinin Ana Hatları - Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi (1999) Kaynak Yayınları, İstanbul.

Üstel F (2004). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde - II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İletişim, İstanbul.

Yeğen M (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldız A (2001). *Ne mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları(1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldız A (2002). Kemalist Milliyetçilik. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yücel H A (1993). *Mili Eğitimle ilgili Söylev ve Demeçler*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Zürcher E J (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

